

Μετάλλινες περόνες πρώην Συλλογής Κωνσταντίνου Λάμπρου από τη Συλλογή Έργων Μεταλλοτεχνίας του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

Αλεξάνδρα Χατζηπαναγιώτου

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
achatzipanagiotou@culture.gr

ABSTRACT

This article presents forty-two unpublished metal pins (41 copper-based and 1 silver) housed in the National Archaeological Museum (Collection of Metal Artefacts). In the past, they were part of the Collection of doctor Konstantinos Lambros, confiscated in Berlin and repatriated to Greece in 1899. Unfortunately, their provenance as well as their function (ex-voto? burial offerings? part of a dead's clothing?) are unknown. A typological and stylistic analysis based on research-established typologies and comparison with published examples from various sites have allowed us to date the majority of the pins from the Submycenaean/Protogeometric to the Archaic period and to consider them products of ancient workshops operating mostly in central Greece and the Peloponnese. All the copper-based pins are made of bronze (binary copper-tin alloy).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μέρος του θησαυρού των μετάλλινων αντικειμένων που φυλάσσονται στη Συλλογή Έργων Μεταλλοτεχνίας του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου (στο εξής ΕΑΜ) αποτελεί ένα ιδιαίτερο σύνολο από αδημοσίευτες μετάλλινες περόνες διαφόρων χρονικών περιόδων, που είχε συλλέξει ο ιατρός Κωνσταντίνος Λάμπρος. Η Συλλογή Λάμπρου περιλάμβανε διάφορες αρχαιότητες, στην πλειονότητά τους ιατρικά εργαλεία, οι οποίες κατασχέθηκαν στο Βερολίνο και επαναπατρίστηκαν στην Αθήνα το 1899. Την ίδια χρονιά εισήχθησαν στο ΕΑΜ και κάποια έτη αργότερα (1922) καταγράφηκαν στην τότε Συλλογή Χαλκών. Μέρος της εντυπωσιακής συλλογής των ιατρικών εργαλείων εκτίθεται στη μόνιμη έκθεση της Συλλογής Έργων Μεταλλοτεχνίας του ΕΑΜ (Αίθουσα 38, Προθήκη 59). Το παρόν άρθρο αποσκοπεί στην παρουσίαση 42 περονών από το σύνολο των κοσμημάτων της Συλλογής, κατά χρονολογική σειρά, οι οποίες μπορούν να θεωρηθούν προϊόντα εργαστηρίων που δραστηριοποιήθηκαν εντός ελλαδικού χώρου και χρονολογούνται από τα τέλη της 2ης/αρχές 1ης χιλιετίας έως και την Αρχαϊκή περίοδο. Δυστυχώς, η προέλευσή τους είναι άγνωστη και ως εκ τούτου η αδυναμία σύνδεσής τους με κλειστό ανασκαφικό σύνολο καθιστά αδύνατη την ακριβή και ασφαλή χρονολόγησή τους, η οποία στηρίζεται αποκλειστικά στη μορφολογική-τυπολογική θεώρηση, στη σύγκριση με δημοσιευμένα παραδείγματα από διάφορες θέσεις και στην ένταξή τους σε καθιερωμένες στην έρευνα τυπολογίες περονών (ενδεικτικά αναφέρονται Kilian-Dirlmeier 1984, 2002· Felsch 2007).

Οι περόνες στην αρχαία Ελλάδα συνήθως κατασκευάζονται από χαλκό, σίδηρο, οστό, μα και από πολυτιμότερα υλικά, όπως χρυσό, άργυρο και ελεφαντόδοντο. Ανήκουν στα λειτουργικά κοσμήματα

ενδυμασίας, δηλαδή είναι χρηστικά αντικείμενα για τη στερέωση του γυναικείου πέπλου στους ώμους, καθώς και την ανάρτηση περιδέραιων σε αυτόν. Δεν έχει αποκλειστεί η χρήση τους ως κοσμήματα για την κόμη και τα καλύμματα κεφαλής των γυναικών, ενώ η εύρεσή τους σε γυναικείες και ανδρικές ταφές υποδηλώνει επίσης τη χρήση τους στη στερέωση νεκρικών ενδυμάτων. Συχνότατα αφιερώνονταν σε αρχαία ιερά, ενώ ενίοτε χρησιμοποιήθηκαν και ως φονικά όπλα, όπως γνωρίζουμε από την αρχαία ελληνική γραμματεία (Ignatiadou και Chatzipanagiotou 2018, 275¹ για τη χρήση των περονών, βλ. επίσης Kilian-Dirlmeier 1984, 80–3, 158–63, 200¹ για την κατασκευή χάλκινων κοσμημάτων, βλ. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2011, 37–40).

ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗ-ΣΤΥΛΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Υπομυκηναϊκή – Πρωτογεωμετρική περίοδος

Η περόνη **Λ488 (Αρ. 1: Εικ. 1/μέσον)** ανήκει στον χαρακτηριστικό τύπο των χάλκινων Υπομυκηναϊκών/Πρωτογεωμετρικών περονών με κεφαλή που διογκώνεται κατά το μήκος σχηματίζοντας ατρακτόσχημη διαστολή, γνωστό στην έρευνα ως Type Group 1 (Paradopoulos και Lord Smithson 2017, 917–18) ή Α κατά την Kilian-Dirlmeier (1984, 66–9, αρ. 177–91, πίν. 6¹ επίσης, βλ. Donder 1999, 96, εικ. 5–6), διαδεδομένο κυρίως στην κεντρική ηπειρωτική Ελλάδα. Η **Λ488** αποτελεί παράδειγμα της παραλλαγής Α3 της Kilian-Dirlmeier (1984, 66) και της Ια του Ruppenstein (2007, 221), με κύριο χαρακτηριστικό την απουσία διακόσμησης. Οι ακόσμητες περόνες αυτού του τύπου χρονολογούνται κυρίως στην Υπομυκηναϊκή περίοδο και, ενώ δεν λείπουν παραδείγματα Πρωτογεωμετρικών χρόνων, γενικά θεωρείται ότι δεν επιβιώνουν για πολύ στην Πρωτογεωμετρική περίοδο.¹ Ως παράλληλα της **Λ488** ενδεικτικά σημειώνονται παραδείγματα από την Ελάτεια (Δακορώνια 1992, πίν. 66α και σχ. 1 [4 χάλκινες περόνες από τον θαλαμωτό τάφο IV]¹; Deger-Jalkotzy 2014, 46, εικ. 4.2.a [1η από δεξιά στην τριάδα των περονών του τύπου με διόγκωση]), από την Ελλοπία Βοιωτίας (Βλαχογιάννη 2000, 397, εικ. 28 [1η από αριστερά και 2η από δεξιά] = Aravantinos 2010, 139 [1η και 3η από τα δεξιά]¹; Morgan κ.ά. 2010, 81, εικ. 84, από ταφή που ανάγεται στη μετάβαση από την Υπομυκηναϊκή στην Πρωτογεωμετρική περίοδο) και από τη Νέα Ιωνία Βόλου (Μπάτζιου-Ευσταθίου 1999, 120, Τ. 57, αρ. 3 [ΒΕ 5853], εικ. 10 [περόνη από τάφο με Υστεροελλαδική ΙΙΙΓ κεραμική]).

Οι Paradopoulos και Lord Smithson (2017, 917–18) αναφέρουν αναλυτικά ότι εκτός από την Αθήνα, π.χ. στην Αρχαία Αγορά (Paradopoulos και Lord Smithson 2017, 423, Τ63-3, εικ. 2.307: περόνη από τον τάφο 63) και στον Κεραμεικό (Paradopoulos και Lord Smithson 2017, υποσ. 125¹; Βανου και Bournias 2014, 52 [δύο παρόμοιες περόνες από τα τέλη 10ου αι. π.Χ.], παρόμοια παραδείγματα έχουν βρεθεί στην Εύβοια, στη Βοιωτία, στην Κρήτη (εμφανίζεται λίγο αργότερα σε σχέση με την Ελλάδα, στα τέλη της Πρωτογεωμετρικής εποχής [Verduci 2018, 172, στα σχετικά με υποτύπο ΙΙ.α.ν της Κατηγορίας 6, εικ. 54]), σπανιότατα στη δυτική Ελλάδα (Κεφαλλονιά) και στην Πελοπόννησο (Μυκήνες [βλ. και παράδειγμα από την Κόρινθο Kilian-Dirlmeier 1984, 67, αρ. 191, πίν. 6]). Πρέπει να προστεθεί στη λίστα των θέσεων η αρχαία φωκική πόλη Ελάτεια, όπου ανευρέθηκε μεγάλος αριθμός περονών στο νεκροταφείο στη θέση Αλωνάκι (Δακορώνια 1992, πίν. 66α και σχ. 1 [χάλκινες περόνες από τον θαλαμωτό τάφο IV]¹; Deger-Jalkotzy 2014, 46, εικ. 4.2.a [χάλκινες περόνες από διάφορους τάφους]¹; το νεκροταφείο φιλοξενεί, σε αξιομνημόνευτη συνέχεια, ταφές από τον 14ο έως τον 10ο αι. π.Χ.

¹ Eder 2001, 88. Ο χρονικός προσδιορισμός της μετάβασης από την Υπομυκηναϊκή στην Πρωτογεωμετρική περίοδο στον ελλαδικό χώρο εγείρει διχογνωμία στους ερευνητές¹ σε γενικές γραμμές θεωρείται ότι η Υπομυκηναϊκή περίοδος καλύπτει τον 11ο αι. π.Χ. και η Πρωτογεωμετρική τον 10ο αι. π.Χ. Σχετικά με πρόσφατες έρευνες που συνηγορούν στα παραπάνω, βλ. Toffolo κ.ά. 2013, 26 Δεκεμβρίου, για το ακανθώδες θέμα της διάκρισης περιόδων στο τέλος της Εποχής του Χαλκού και την αρχή της Εποχής του Σιδήρου, βλ. Paradopoulos 2014, 18 Δεκεμβρίου, 184–86. Η περιγραφή από τον Snodgrass (1971, 213–39) της αρχικής εξάπλωσης της επεξεργασίας του σιδήρου στην Ελλάδα και της μετάβασης από την Εποχή του Χαλκού στην Εποχή του Σιδήρου, που αποτελεί στην ουσία «the replacement by a predominantly iron-based economy of an older bronze-working culture» (Snodgrass 1971, 213), παραμένει επίκαιρη.

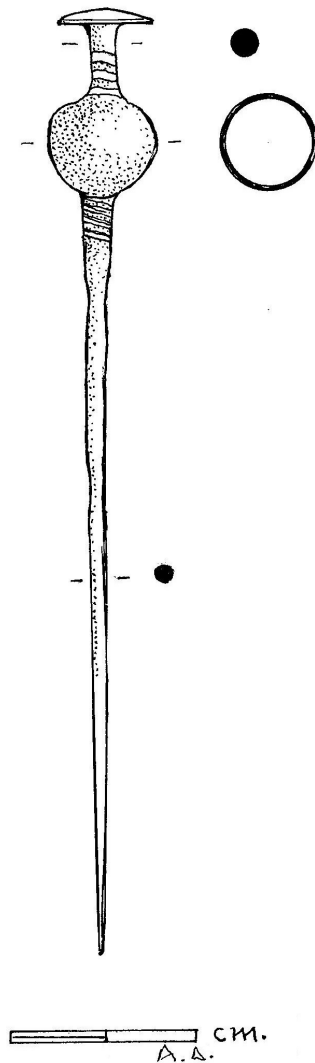
Εικ. 1. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): **A492** (αρ. 2), **A488** (αρ. 1), **A467** (αρ. 3) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

και σε κάποιες περιπτώσεις ως τα τέλη 9ου αι. π.Χ.). Πολύ πρώιμα παραδείγματα, της Υστεροελλαδικής ΙΙΙΓ, εντοπίζονται στο νεκροταφείο στη Νέα Ιωνία Βόλου (Μπάτζιου-Ευσταθίου 1999, 120, Τ. 57, αρ. 3 [BE 5853], αρ. 4 [BE 5853], εικ. 10). Επίσης, μία περόνη προέρχεται από το Μέγαρο Β στο Θέρμο της Αιτωλίας (Πατεράκη 2018, 618), ενώ Υπομυκηναϊκά παραδείγματα αποκαλύφθηκαν και στο ιερό στην Πλακαρή της Νότιας Εύβοιας (Crielaard 2017, 143, εικ. 7a).

Η μικρού σχετικά μεγέθους περόνη **A492** (Αρ. 2: Εικ. 1/αριστερά) εντάσσεται στην ευρύτερη και κυρίαρχη τυπολογική ομάδα 2 (Papadopoulos και Lord Smithson 2017, 920) ή Β των Υπομυκηναϊκών/Πρωτογεωμετρικών περονών με σφαιρικό σωμάτιο πλησίον δισκοειδούς κεφαλής, και ειδικότερα στον τύπο Β1 κατά Kilian-Dirlmeier (1984, 69–71, αρ. 192–217, πίν. 7–8· γενικά, βλ. Donder 1999, 96), που περιλαμβάνει περόνες εξολοκλήρου κατασκευασμένες από χαλκό. Το σφαιριδίδι τους μπορεί να είναι χυτευμένο μαζί με την περόνη ή προσαρμοσμένο ξεχωριστά, όπως συμβαίνει στη **A492**, η οποία μπορεί να ενταχθεί στην Υπομυκηναϊκή παραλλαγή Β1b λόγω του μικρού δίσκου και του μεγάλου σχετικά μήκους του στελέχους της κεφαλής, δηλαδή της απόστασης ανάμεσα στο σωμάτιο και δίσκο. Το ατρακτόσχημο σωμάτιο, ωστόσο, παραπέμπει περισσότερο σε περόνες της Πρωτογεωμετρικής παραλλαγής Β1c (Kilian-Dirlmeier 1984, 74· για συζήτηση σχετικά με τη μορφή του σωματίου, βλ. Felsch 2007, 87). Η Πελοπόννησος και η Αττική είναι οι περιοχές ιδιαίτερης διάδοσης των περονών του τύπου αυτού. Οι περόνες των παραπάνω παραλλαγών έχουν επίσης βρεθεί σε Βοιωτία, Φωκίδα, Θεσσαλία, σποραδικά στα Δωδεκάνησα και στη Δυτική Ελλάδα (Kilian-Dirlmeier 1984, 77· Lemos 2002, 104, Type 2: Papadopoulos και Lord Smithson 2017, 920–21). Η **A492** βρίσκεται πολύ κοντινά παράλληλα σε περόνες από την Ολυμπία (Kilian-Dirlmeier 1984, αρ. 200, πίν. 7 και αρ. 215, πίν. 8 με παρόμοιο

Εικ. 2. Ακτινογραφία της περόνης Λ467 (αρ. 3) (Αρχείο Χημείου ΕΑΜ).

Σχ. 1. Η περόνη Λ467 (αρ. 3) (σχ. Α. Δριγκοπούλου).

ατρακτόσχημο έξαρμα, αλλά χυτευμένο ενιαία: βλ. και Philipp 1981, 34–6, αρ. 3 και 5, πίν. 26), από το αρχαίο φωκικό ιερό του Απόλλωνος των Αβών στο Καλαπόδι της σημερινής Φθιώτιδας (Felsch 2007, 87, 270, αρ. 211, πίν. 22 [Πρώιμης–Μέσης Πρωτογεωμετρικής περιόδου]), το Λευκαντί (Porpham κ.ά. 1980, T12B.2, πίν. 250:10), τον Κεραμεικό της Αθήνας (Müller-Karpe 1962, 85, εικ. 3:13 [περόνη από τον Υπομυκηναϊκό τάφο 42 με παρόμοιο σωματίο, αλλά μικρότερο δισκάριο]) και τη Νέα Ιωνία Βόλου (Μπάτζιου-Ευσταθίου 1999, 128, T. 204, αρ. 1 [BE 6361] και αρ. 2 [BE 6362], εικ. 31 [από Πρώιμο Πρωτογεωμετρικό τάφο]).

Η Λ467 (Αρ. 3: Εικ. 1/δεξιά, Εικ. 2, Σχ. 1) με την πρώτη ματιά παραπέμπει στον προαναφερθέντα τύπο Β1c, καθώς πρόκειται για περόνη κατασκευασμένη στο σύνολό της από χαλκό, χυτευμένη ενιαία, με κεφαλή που απολήγει σε δισκάριο και σφαιρικό σωματίο και με βραχύ στέλεχος κεφαλής. Για την κατασκευή του είχε γίνει χρήση πήλινου πυρήνα στο σημείο του σφαιριδίου, το οποίο είναι κοίλο εσωτερικά (Εικ. 2) (σχετικά με τη χρήση πήλινου πυρήνα στην κατασκευή χάλκινων κοσμημάτων, βλ. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2011, 39). Η περόνη εμφανίζει επιμέρους στοιχεία μοναδικά για τον τύπο, όπως οι εγχάρακτοι δακτύλιοι στο στέλεχος της κεφαλής και το τετράγωνης διατομής άνω τμήμα του στελέχους της βελόνης, που φέρει επίσης εγχάρακτους δακτύλιους. Ενδεχομένως θα μπορούσε να θεωρηθεί μεταβατικός τύπος από την Πρωτογεωμετρική στη Γεωμετρική περίοδο, όπως έχει υποστηριχτεί για παρόμοια μεμονωμένα παραδείγματα-αναθήματα στο ιερό

της Ολυμπίας (Philipp 1981, 37–8, αρ. 10–11, πίν. 1 και 26). Η δισκοειδής απόληξη με ελαφρώς κυρτή άνω επιφάνεια της κεφαλής μπορεί να παραλληλιστεί με χάλκινη περόνη από το δυτικό νεκροταφείο της αρχαίας Φαρσάλου (Κατακούτα 2012, 242–43, εικ. 9 [η κατώτερη από τις 4 εικονιζόμενες γενική χρονολόγηση ταφών σε Υπομυκηναϊκή – Πρωτογεωμετρική ΙΙ φάση]).

Σχετικά με την προέλευση των Υπομυκηναϊκών - Πρωτογεωμετρικών περονών τύπου 1 και 2 χρόνων υπάρχει διχογνωμία στην έρευνα. Η πιο πρόσφατη άποψη ενστερνίζεται την εξέλιξή τους από παλαιότερες περόνες, οι οποίες μαρτυρούνται σε όλες τις περιόδους της Εποχής του Χαλκού στον ελλαδικό χώρο (για τις διάφορες θεωρίες περί προέλευσης του τύπου –βόρεια προέλευση, επίδραση από την Ανατολή ή εξέλιξη από εγχώριους πρόδρομους τύπους– βλ. Donner 1999, 96 γενικά για την προέλευση των περονών της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, βλ. επιπλέον Papadopoulos και Lord Smithson 2017, 916–17).

Γεωμετρική – Υπογεωμετρική περίοδος

Από τις υπό εξέταση περόνες οι 14 (**Λ470–Λ483/Αρ. 4–17**) εντάσσονται στον γενικό τύπο Ι των Γεωμετρικών περονών της Kilian-Dirlmeier. Περιλαμβάνει τους άμεσους απογόνους των Πρωτογεωμετρικών περονών τύπου Β ή 2 (βλ. **Λ492/Αρ. 2**), από τις οποίες διαφέρουν στον αυστηρό τονισμό των επιμέρους στοιχείων, στα ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία που πλαισιώνουν το σφαιρικό σωματίο, που αποτελεί βασικό στοιχείο διακόσμησης, και στο κομβίο που επιστέφει τη δισκοειδή απόληξη της κεφαλής (Kilian-Dirlmeier 1984, 85 για τη διάκριση των τύπων, βλ. 85–6 για την ομάδα 1 Γεωμετρικών περονών, βλ. και Jacobsthal 1956, 3–9 για την εξέλιξη από τον τύπο 2, βλ. επιπλέον Papadopoulos και Lord Smithson 2017, 920). Στις περόνες της Πρώιμης και Μέσης Γεωμετρικής περιόδου τα σφαιροειδή σωματίδια δίνουν την εντύπωση ότι είναι «δεμένα», σφικτά στερεωμένα στα στελέχη με δύο πλαστικούς δακτυλίους, οι οποίοι υποδηλώνουν τα περιστόμια των οπών στα άκρα των νοούμενων ως όντως διάτρητων ψήφων/σφαιριδίων από τις βελόνες των περονών, κατά την περιγραφή της Καραγιωργα-Σταθακοπούλου (2002, 70).

Επτά περόνες (**Λ470–Λ473, Λ475, Λ476, Λ481/Αρ. 4–10**: Εικ. 3–6) ανήκουν στον τύπο ΙΑ (Kilian-Dirlmeier 1984, 86–90, πίν. 13–4), που είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος στην Πελοπόννησο και την κεντρική Ελλάδα. Αξιοσημείωτη είναι η άποψη του Felsch (2007, 96–7) ότι ο εν λόγω τύπος εξελίχτηκε παράλληλα σε Αττική και Αργολίδα, από τα μέσα του 8ου αι. π.Χ. κι εξής έγινε δημοφιλής στην ανατολική Φωκίδα και λιγότερο στη Λοκρίδα, έφτασε στο αποκορύφωμα της παραγωγής στα τέλη 8ου αι. π.Χ. και μέσα στον 7ο αι. π.Χ. βγήκε εκτός μόδας. Σποραδικά παραδείγματα έχουν βρεθεί επίσης στη Ρόδο και την Αίγινα. Χρονολογείται γενικά στη Γεωμετρική περίοδο (Kilian-Dirlmeier 1984, 89–90).

Ειδικότερα:

Οι περόνες **Λ470–Λ473 (Αρ. 4–7**: Εικ. 3–4) μπορούν να συμπεριληφθούν στον τύπο ΙΑ4 με τα εξής χαρακτηριστικά: στέλεχος βελόνης και στέλεχος κεφαλής (δηλαδή μεταξύ σφαίρας και δίσκου) κυκλικής διατομής, σφαιρίδιο πλαισιωμένο από ανάγλυφα στοιχεία, δισκάριο και κομβίο που εδράζεται απευθείας στην άνω πλευρά του δίσκου χωρίς τη μεσολάβηση βάσης (Kilian-Dirlmeier 1984, 86, αρ. 366–75, πίν. 14). Ωστόσο, ως προς τη μορφή του κομβίου βρίσκουν ακριβή παράλληλα σε περόνες της κεντρικής Ελλάδας και πιο συγκεκριμένα του τύπου ΙΑ4d κατά τη διάκριση του Felsch (2007, 91–3, 273, αρ. 261–72, πίν. 24) με βάση τα ευρήματα από το Καλαπόδι, ο οποίος σε γενικές γραμμές ακολουθεί την τυπολογική διάκριση της Kilian-Dirlmeier (1984) (ειδικότερα για τη Λ470, πρβλ. Felsch 2007, 91–3, αρ. 270, πίν. 2· Jacobsthal 1956, 7, εικ. 16 για τις Λ471, Λ472 και Λ473, πρβλ. Felsch 2007, 93, 273, αρ. 262–63, πίν. 24· Δακορώνια 2008, 312–13, εικ. 523: περόνες 8ου αι. π.Χ. από ταφές στο Παλαιοχώρι, θέση Παληόβρυση στη σημερινή Φθιώτιδα, όπου τοποθετείται η αρχαία δωρική πόλη Κυτίνιον). Η παραλλαγή ΙΑ4 εμφανίζεται στο Καλαπόδι την Ύστερη Γεωμετρική εποχή (Felsch 2007, 96–7).

Οι περόνες **Λ475, Λ476 και Λ481 (Αρ. 8–10**: Εικ. 5–6) μπορούν να ενταχθούν στον τύπο ΙΑ3 της Kilian-Dirlmeier με τα εξής χαρακτηριστικά: κυκλικής διατομής στέλεχος βελόνης και κεφαλής, σφαιρίδιο πλαισιωμένο από δακτυλίους, δισκάριο με κομβίο που εδράζεται στην άνω πλευρά του με μεσολάβηση βάσης (1984, 86–8, αρ. 352–65, πίν. 13–4). Παραδείγματα του τύπου αυτού απαντούν και στην ηπειρωτική Ελλάδα

Εικ. 3. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ470** (αρ. 4), **Λ471** (αρ. 5), **Λ472** (αρ. 6), **Λ473** (αρ. 7) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

Εικ. 4. Οι κεφαλές των περονών (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ470** (αρ. 4), **Λ471** (αρ. 5), **Λ472** (αρ. 6), **Λ473** (αρ. 7) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

(Felsch 2007, 90–2, 271–72, αρ. 232–43, πίν. 23). Οι **Λ475** και **Λ476** μπορούν να παραβληθούν με περόνες από το Καλαπόδι και την Τίρυνθα (Felsch 2007, 91–2, αρ. 236–38, πίν. 23; Kilian-Dirlmeier 1984, 86–7, αρ. 352–53, πίν. 13). Η **Λ481** (Αρ. 10: Εικ. 5–6/δεξιά) ανήκει επιπλέον στην παραλλαγή ΙΑ3α του Felsch, που περιλαμβάνει περόνες παραγωγής εργαστηρίων κεντρικής Ελλάδας. Ακριβές παράλληλο βρίσκει στα ευρήματα από το

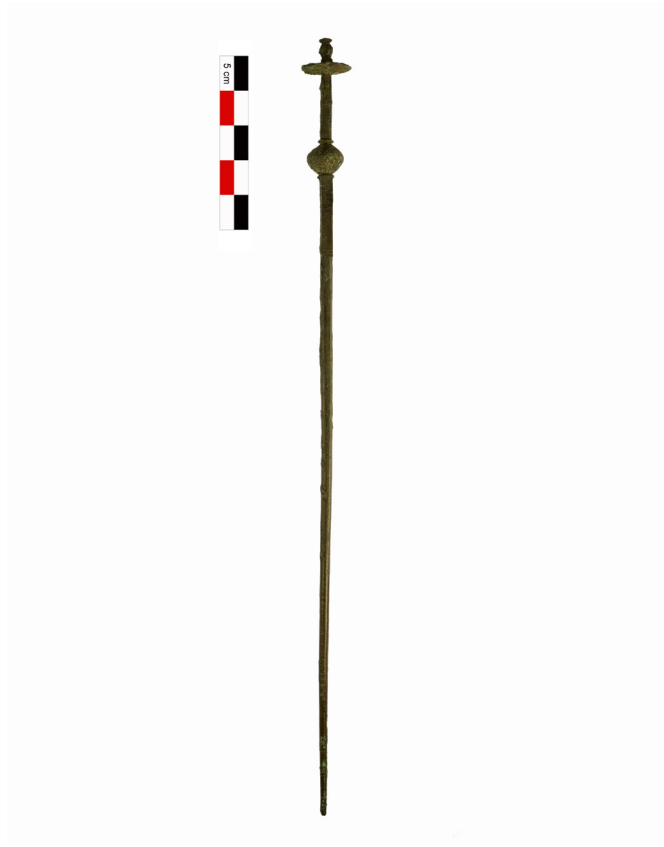

Εικ. 5. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ475** (αρ. 8), **Λ476** (αρ. 9), **Λ481** (αρ. 10) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

Εικ. 6. Οι κεφαλές των περονών (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ475** (αρ. 8), **Λ476** (αρ. 9), **Λ481** (αρ. 10) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

Καλαπόδι (Felsch 2007, 91, 271, αρ. 235, πίν. 23). Σημειώνεται ότι Γεωμετρικές περόνες τύπου ΙΑ από την Πελοπόννησο με συστήματα δακτυλίων πάνω ή κάτω από το σφαιρίδιο θεωρούνται εισαγωγές από την κεντρική Ελλάδα (Felsch 2007, 90).

Εικ. 7. Η περόνη **Λ480** (αρ. 11) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

Η περόνη **Λ480** (Αρ. 11: Εικ. 7) ανήκει στον τύπο IC2 της Kilian-Dirlmeier, που τον διακρίνει η τετράγωνη ή εξαγωνική διατομή του στελέχους, καλύπτει τη Μέση και Ύστερη Γεωμετρική περίοδο και φαίνεται πως, με κριτήριο τη διασπορά του, αποτελεί δημιουργία κορινθιακών εργαστηρίων. Παραδείγματα, ωστόσο, έχουν βρεθεί κυρίως στην κεντρική Ελλάδα και λιγοστά στην Αργολίδα (Strøm 1995, 76· Kilian-Dirlmeier 1984, 92–3, πίν. 16–7). Η **Λ480** είναι συγγενής με παραδείγματα από την Κόρινθο (πρβλ. Kilian-Dirlmeier 1984, 92–3, αρ. 437–40, πίν. 17).

Οι περόνες **Λ474**, **Λ477**, **Λ478** και **Λ479** (Αρ. 12–5: Εικ. 8–9) αντιπροσωπεύουν τον τύπο ID στην κατάταξη της Kilian-Dirlmeier (1984, 93, πίν. 17–27), με γενικά χαρακτηριστικά: βελόνη κυκλικής διατομής, στέλεχος βελόνης κάτω από σφαιρικό έξαρμα και στέλεχος κεφαλής (μεταξύ σφαίρας και δίσκου) τετράγωνης διατομής, σφαιρίδιο πλαισιωμένο από ανάγλυφους δακτυλίους ή αυλακώσεις, δισκάριο με κομβίο στην απόληξη. Ειδικότερα, όμως, ανήκουν στην παραλλαγή ID1 με βασικό χαρακτηριστικό το κομβίο σε σχήμα επιμήκους σφαιριδίου, εδραζόμενο σε χαμηλή βάση και με δισκάριο στην κορυφή. Η Kilian-Dirlmeier (1984, 93–6, αρ. 441–519, πίν. 17–20) ξεχωρίζει περαιτέρω περόνες με κοντόχοντρες ή ραδινές αναλογίες, χωρίς χρονολογική διαφορά. Οι περόνες τύπου ID χρονολογούνται γενικά από την Πρώιμη έως την Ύστερη Γεωμετρική περίοδο. Εντοπίζονται στην Κορινθία, την Αργολίδα, την Αρκαδία, τη Λακωνία, τη Μεσσηνία, και εκτός Πελοποννήσου στην Αίγινα, τους Δελφούς, τη Θήβα, τη Βοιωτία (βλ. και ζεύγος γεωμετρικών περονών από τη λίμνη Κωπαΐδα στη Βοιωτία, σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο, Nr. 1927-0412-6, https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1927-0412-6), τη Ρόδο (Kilian-Dirlmeier 1984, 104–5). Η πλειονότητα των παραδειγμάτων απαντά στη ΒΔ Πελοπόννησο (Αργολίδα-Κορινθία), όπου πρέπει να υπήρχε τοπική παραγωγή σε διάφορες θέσεις, χωρίς να αποκλείεται η ύπαρξη εργαστηρίων και σε άλλες περιοχές της Πελοποννήσου, όπως και στη Ρόδο (Strøm 1995, 77). Οι σχεδόν όμοιες περόνες **Λ474** και **Λ477** (Εικ. 8–9/1η και 2η από αριστερά) βρίσκουν παράλληλο στο Ηραίο του Άργους (Kilian-Dirlmeier 1984, 96, αρ. 510, πίν. 20 [=EAM αρ. ευρ. X 14037]), η

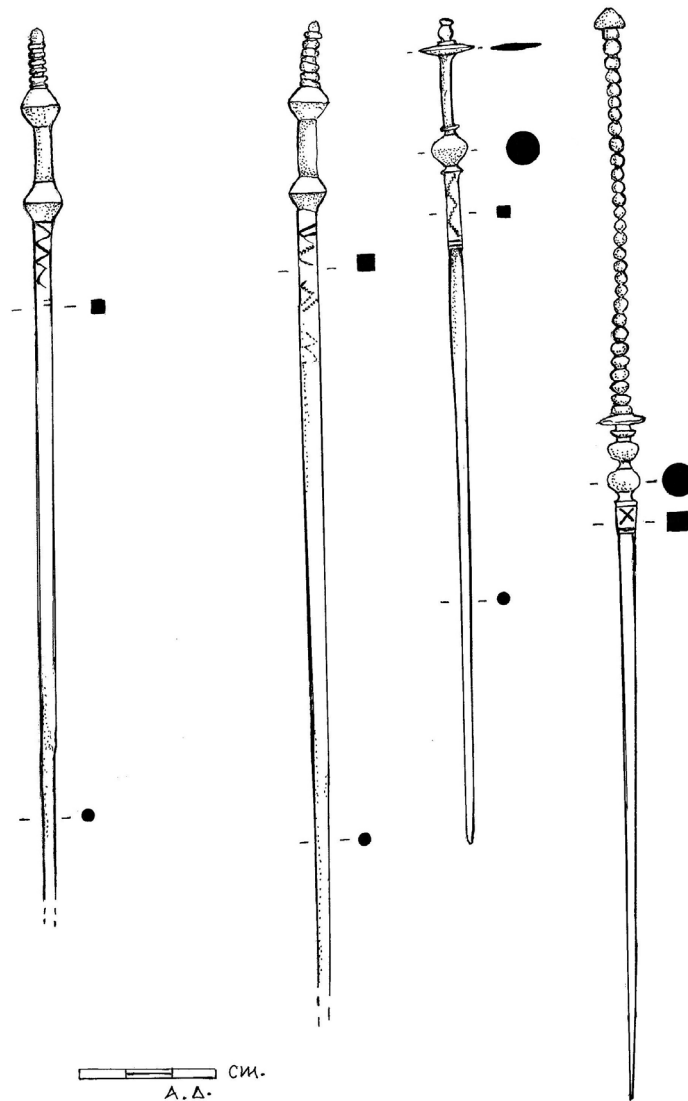

Εικ. 8. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ474** (αρ. 12), **Λ477** (αρ. 13), **Λ478** (αρ. 14), **Λ479** (αρ. 15) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

Εικ. 9. Οι κεφαλές των περονών (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ474** (αρ. 12), **Λ477** (αρ. 13), **Λ478** (αρ. 14), **Λ479** (αρ. 15) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

Λ478 (Εικ. 8-9/3η από αριστερά) στο ιερό της Αθηνάς Αλέας στην Τεγέα (Kilian-Dirlmeier 1984, 96, αρ. 489, πίν. 19) και η **Λ479** (Εικ. 8-9/δεξιά) στο Ηραίο στην Περαχώρα (Kilian-Dirlmeier 1984, 95, αρ. 468, πίν. 18 [=Payne κ.ά. 1940, 70-1, εικ. 11 (αριστερά), πίν. 17:8]). Η **Λ474** φέρει ως διακόσμηση εγχάρακτη τεθλασμένη γραμμή με τη λεγόμενη τεχνική *τρέμολο* (Εικ. 8-9/αριστερά, Σχ. 2/3η από αριστερά). Ίχνη παρόμοιας

Σχ. 2. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ468β** (αρ. 24), **Λ468α** (αρ. 23), **Λ474** (αρ. 12), **Λ487** (αρ. 21) (σχ. Α. Δριγκοπούλου).

διακόσμησης διακρίνονται με δυσκολία και στην περόνη **Λ478**. Το *τρέμολο* εμφανίζεται, κατά τον Jacobsthal, στον ελλαδικό χώρο για την εκτέλεση διακοσμητικών μοτίβων σε έργα μεταλλοτεχνίας τον 8ο αι. π.Χ. και γίνεται πολύ αγαπητό κατά τον 7ο αι. π.Χ. Χρησιμοποιήθηκε για την απόδοση πλαισίων, «γεμίματος» και γενικά ως σχεδιαστικό και διακοσμητικό μέσο. Ως μοτίβο απαντά και εκτός ελλαδικού χώρου στην Ιλλυρία, τον Καύκασο, την κεντρική και τη δυτική Ευρώπη (γενικά βλ. Jacobsthal 1956, 209–12· Stamberova (Vasileva) 2013, 15· Lie και Bewer 2014, 57).

Οι δύο περόνες **Λ482** και **Λ483** (Αρ. 16–7: Εικ. 10) είναι όμοιες και ανήκουν στον τύπο ID4, με χαρακτηριστική τη διαμόρφωση του κομβίου, το οποίο αποτελείται από ανάγλυφη ή εγχάρκτη σπείρα πάνω σε ψηλή κωνική βάση (Kilian-Dirlmeier 1984, 93–4, 99–100, αρ. 589–611, πίν. 25–6). Το ζευγάρι του EAM έχει ανάγλυφη σπείρα και βρίσκει κοντινό παράλληλο σε τάφο Ύστερης Γεωμετρικής II στο Άργος (Kilian-Dirlmeier 1984, 99, αρ. 600, πίν. 25). Ίχνη εγχάρκτης τεθλασμένης γραμμής εντοπίζονται κάτω από το σωματίο της **Λ482**. Περόνες αυτού του τύπου χρονολογούνται την Ύστερη Γεωμετρική II περίοδο (Kilian-Dirlmeier 1984, 104).

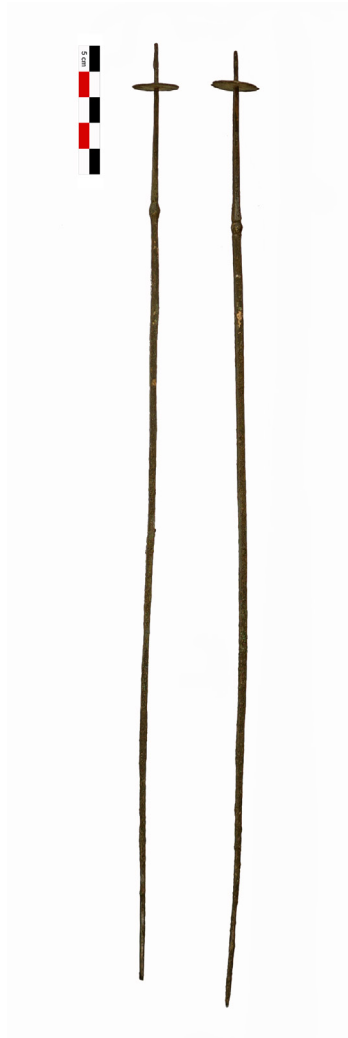
Οι ιδιαίτερα επιμήκεις περόνες **Λ485α** και **Λ485β** (Αρ. 18–9: Εικ. 11–12) είναι συγγενείς με τον τύπο ID6 της I. Kilian-Dirlmeier, με ακέραια παραδείγματα μόνο από το Ηραίο του Άργους, όπου ο τύπος έχει έντονη

Εικ. 10. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ482** (αρ. 16), **Λ483** (αρ. 17) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

εκπροσώπηση. Πρόκειται για περόνες με πολύ επίμηκες στέλεχος, στο μεγαλύτερο τμήμα του τετράγωνης διατομής, με σφαιρικό έξαρμα μικρού μεγέθους που διακρίνεται από το στέλεχος με εγκοπές, και στην κεφαλή το στέλεχος διαπερνά επίπεδο δισκάριο και απολήγει σε οξύ άκρο (Kilian-Dirlmeier 1984, 94, 101, αρ. 622–75, πίν. 27). Ο τύπος χρονολογείται στην Ύστερη Γεωμετρική εποχή (Kilian-Dirlmeier 1984, 104–5, 112–13). Οι **Λ485α** και **Λ485β** διαφέρουν μεταξύ τους μόνο στο σχήμα του διακοσμητικού εξάρματος, αμφικωνικό σφαιρίδιο της πρώτης, ατρακτόσχημο της δεύτερης. Βρίσκουν κοντινά παράλληλα η **Λ485α** σε περόνες από το Άργος και την Ολυμπία (Kilian-Dirlmeier 1984, 94, 101, αρ. 656, 658, πίν. 27: περόνες από το Ηραίο Άργους και την Ολυμπία [=Philipp 1981, 43, αρ. 25, πίν. 27] αντίστοιχα), ενώ η **Λ485β** από τη Δούκα Αργολίδας (Kilian-Dirlmeier 1984, 94, 101, αρ. 632, πίν. 27).

Η **Λ486** (Αρ. 20: Εικ. 13–15, Σχ. 3/αριστερά), αποτελεί ένα εξαιρετικό παράδειγμα περόνης Γεωμετρικών χρόνων τύπου VA της Kilian-Dirlmeier (1984, 115–16, αρ. 1057–68, πίν. 38), που ξεχωρίζει για την πλούσια διακοσμημένη κεφαλή με πέντε ανισομεγέθη σωματία σε απόσταση μεταξύ τους. Το μεσαίο έξαρμα είναι το μεγαλύτερο και πλαισιώνεται από δύο μικρά και δύο μεσαίου μεγέθους (σχήμα α,β,γ,β,α). Το διακοσμητικό σχήμα συμπληρώνεται με εγχαράξεις στο στέλεχος ανάμεσα στα εξάρματα και κάτω από το κατώτερο. Περόνες του τύπου αυτού παράγονται καθ' όλη τη διάρκεια του 8ου αι. π.Χ., αλλά σε περιορισμένο αριθμό. Η πολυπληθέστερη ομάδα προέρχεται από το Ηραίο του Άργους, ενώ λιγοστά παραδείγματα έχουν βρεθεί στην Κόρινθο, την Περαχώρα, την Ολυμπία, τη Σπάρτη, την Τεγέα, τους Δελφούς και τη Σάμο (Strøm 1995, 76). Η περόνη **Λ486** βρίσκει απόλυτο παράλληλο ως προς τη διαμόρφωση της κεφαλής σε περόνη από το Ηραίο του Άργους (Kilian-Dirlmeier 1984, 115, αρ. 1062, πίν. 38).

Εικ. 11. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ485α** (αρ. 18), **Λ485β** (αρ. 19) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

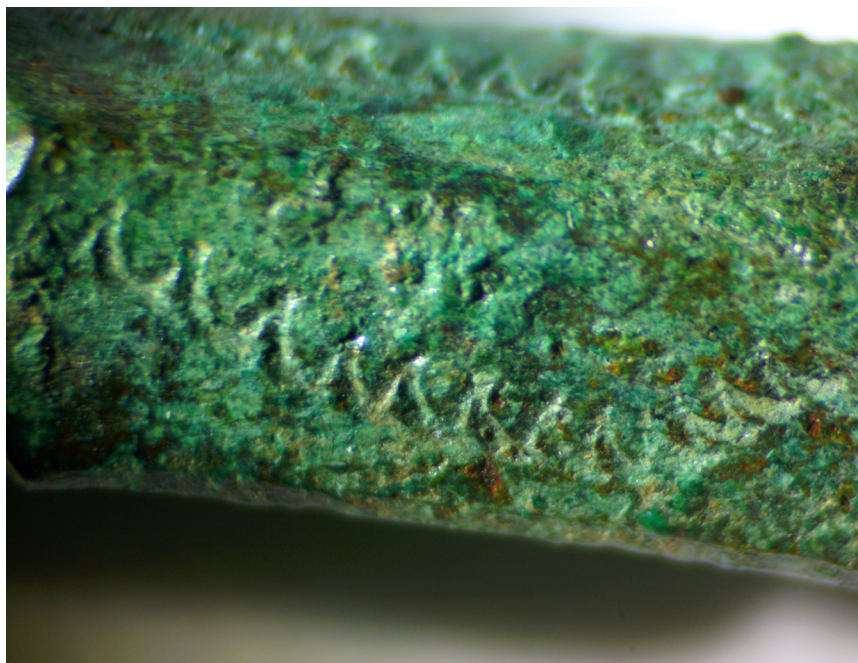
Εικ. 12. Οι κεφαλές των περονών (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ485α** (αρ. 18), **Λ485β** (αρ. 19) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

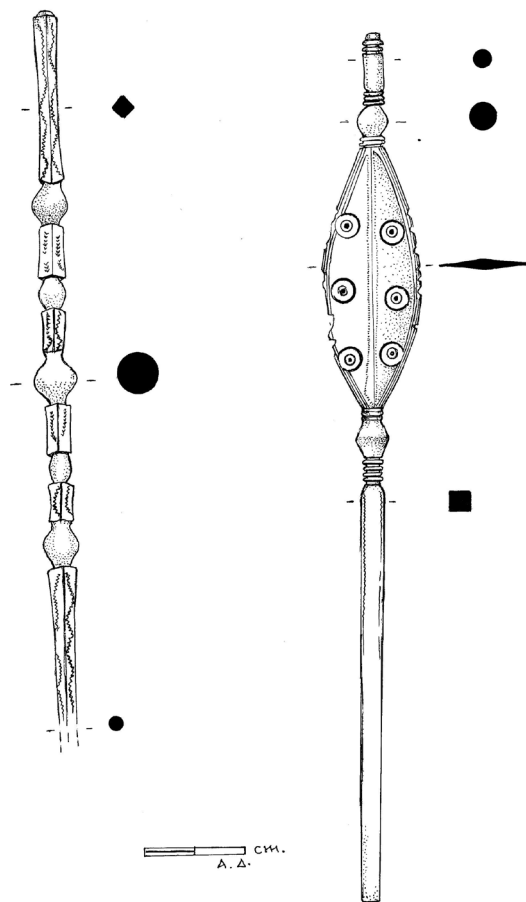
Εικ. 13. Η περόνη **Λ486** (αρ. 20) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

Εικ. 14. Λεπτομέρεια της περόνης **Λ486** (αρ. 20) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

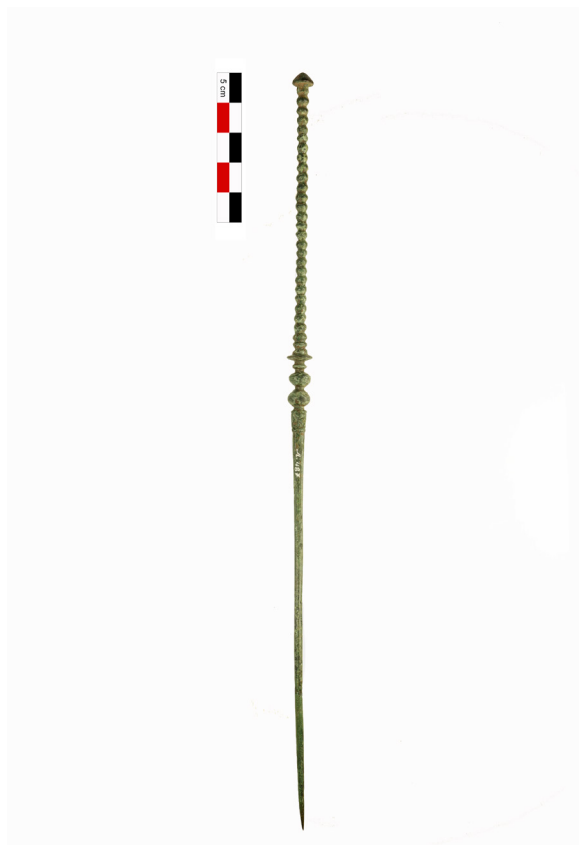
Εικ. 15. Λεπτομέρεια διακόσμησης της περόνης **Λ486** (αρ. 20) (φωτ. Α. Χατζηπαναγιώτου).

Σχ. 3. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ486** (αρ. 20), **Λ489** (αρ. 22) (σχ. Α. Δριγκοπούλου).

Η περόνη **Λ487** (Αρ. 21: Εικ. 16, Σχ. 2/δεξιά) μπορεί να ενταχθεί στον τύπο ΧΙΙΑ2 της Kilian-Dirlmeier (1984, 135–37, αρ. 1571–84, πίν. 53), με δύο σφαιρικά εξάρματα και μικρό πλέον δισκάριο, από το οποίο εκφύεται ραβδόσχημο στέλεχος αποτελούμενο από επάλληλους μικρούς πλαστικούς δακτυλίους ή πεπιεσμένα σφαιρίδια και κωνική απόληξη. Η βελόνη είναι κυκλικής διατομής, με εξαίρεση κάτω από τα σφαιρίδια όπου είναι τετράγωνης. Η **Λ487** παρουσιάζει μικρή απόκλιση ως προς την παρουσία πλαστικού δακτυλίου ανάμεσα στο ανώτερο σφαιρίδιο και το δισκάριο. Τα γνωστά παραδείγματα του τύπου δεν προέρχονται από ασφαλώς χρονολογημένα σύνολα, απαντούν συχνά στην Αρκαδία και τη Λακωνία, σπανιότερα στη Μεσσηνία και την Αργολίδα. Βάσει στυλιστικών κριτηρίων θεωρείται τύπος των Ύστερων Γεωμετρικών χρόνων (Kilian-Dirlmeier 1984, 139). Κατά τη Strøm (1995, 80), πρέπει να θεωρηθεί τύπος της κεντρικής Πελοποννήσου. Η **Λ487** μπορεί να παραλληλιστεί με περόνη από το ιερό της Αθηνάς Αλέας στην Τεγέα (Kilian-Dirlmeier 1984, αρ. 1572, πίν. 53· για περόνες του τύπου αυτού από την Τεγέα, βλ. Voyatzis 1990, 205, 340, B218–21, πίν. 153–34· Voyatzis 2014, Br-P5, 469, 471, εικ. 1).

Η περόνη **Λ489** (Αρ. 22: Εικ. 17–18, Σχ. 3/δεξιά) εντάσσεται στην κατηγορία των φυλλόσχημων περονών Γεωμετρικών χρόνων και ειδικότερα στον τύπο ΧΧΑ3 κατά Kilian-Dirlmeier (1984, 152–53, αρ. 1940–48, πίν. 63). Στην Πελοπόννησο ο τύπος απαντά στην Αργολίδα και την Αρκαδία, επίσης παραδείγματα έχουν βρεθεί στη Θεσσαλία και τη Βοιωτία. Η Kilian-Dirlmeier (1984, 154–55), εξαιτίας των διαφορών τους σε μορφή και διακόσμηση, θεωρεί πως πρόκειται για προϊόντα διαφορετικών τοπικών εργαστηρίων, ενώ αναφέρει γενική χρονολόγησή τους στη Μέση-Ύστερη Γεωμετρική/Υπογεωμετρική περίοδο (μέσα 9ου – πρώιμο 7ο αι. π.Χ.: βλ. Strøm 1998, 85). Τα παραδείγματα από τη Θήβα και την Τεγέα τα τοποθετεί χρονολογικά στην Ύστερη Γεωμετρική/Υπογεωμετρική περίοδο (Kilian-Dirlmeier 2002, 52).

Εικ. 16. Η περόνη **Λ489** (αρ. 21) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

Η περόνη **Λ489** παραπέμπει κυρίως σε περόνες από την ηπειρωτική Ελλάδα, συγκεκριμένα από τη Θεσσαλία και τη Βοιωτία, χωρίς ωστόσο να έχει εντοπιστεί απόλυτο παράλληλο. Η συγγένεια έγκειται στο τετράγωνης διατομής στέλεχος, στο συνδυασμό εγχάρacterης και εμπίεστης διακόσμησης και κυρίως στη μορφή και τη διάταξη των διακοσμητικών στοιχείων της κεφαλής: επίπεδο φύλλο πλαισιωμένο από ανάγλυφα στοιχεία κάτω, δηλ. στο άνω τμήμα του τετράγωνης διατομής στελέχους, και άνω στην προέκταση του στελέχους (πρβλ. Kilian-Dirlmeier 2002, 52, αρ. 836–37, πίν. 54· επίσης, χάλκινη περόνη από τη Φίλια: Αρχαιολογικό Μουσείο Καρδίτσας αρ. ευρ. 915, <https://nationalarchive.culture.gr/el/exhibits/explore/view?id=522434> [σ.σ. μάλλον πρόκειται για την περόνη Kilian-Dirlmeier 2002, 52, αρ. 836, πίν. 54]· για τη διακόσμηση στη φυλλόσχημη κεφαλή, πρβλ. Kilian-Dirlmeier 1984, πίν. 116E [πιθανώς από Βοιωτία/Staatlich. Museen München]), σε αντίθεση με τα πελοποννησιακά παραδείγματα που καταλήγουν στη φυλλόσχημη διαμόρφωση.

Η **Λ489** παρουσιάζει κοινά στοιχεία με χάλκινες περόνες κατεξοχήν θεσσαλικού τύπου των Ύστερων Γεωμετρικών – Πρώιμων Αρχαϊκών χρόνων α) ως προς τις κυματοειδείς εγχάρacterες γραμμές που ορίζουν τις παρυφές στην άνω απόληξη του στελέχους της βελόνης (βλ. Kilian-Dirlmeier 2002, 50, αρ. 777 και 793, πίν. 51–2) και β) ως προς την απόληξη της κεφαλής της, η οποία μορφολογικά αναπαράγει κεφαλές αυτών (βλ. Kilian-Dirlmeier 2002, 48–9, αρ. 762, πίν. 54). Παρόμοια διαμόρφωση στις απολήξεις εμφανίζουν και σύγχρονα χάλκινα περιβραχιόνια, ομοίως θεσσαλικής παραγωγής (βλ. ενδεικτικά Kilian-Dirlmeier 2002, 53, αρ. 847, πίν. 55), αλλά και ταινιωτά περιβραχιόνια (8ου–7ου αι. π.Χ.) διακοσμημένα με τρέμολο, που θεωρούνται κατεξοχήν προϊόντα βοιωτικών εργαστηρίων μεταλλοτεχνίας (Strøm 1995, 69–70, εικ. 34, 112 υποσ. 235). Το διακοσμητικό μοτίβο των εγχάρacterων ή έντυπων κυκλίσκων με ένστιγμο κέντρο, μονών ή περισσότερων του ενός, σε ομόκεντρη διάταξη, απαντά συχνά σε χάλκινα και οστέινα κοσμήματα κατά τους Ύστερους Γεωμετρικούς και Πρώιμους Αρχαϊκούς χρόνους (Γεωργούλα 1999, 114, αρ. κατ. 21 [I. Kilian-Dirlmeier]· Philipp 1981, 143· υπάρχει περίπτωση το μοτίβο να αποδίδεται εξ αρχής στη μήτρα χυτών χάλκινων μικροτεχνημάτων, π.χ. Felsch 2007, 276, αρ. 181, πίν. 21), ενώ χρησιμοποιείται ήδη από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (Δημάκη 1999, 211 υποσ. 22).

Εικ. 17. Η περόνη **A489** (αρ. 22) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

Εικ. 18. Λεπτομέρεια της περόνης **A489** (αρ. 22) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

Τα μικροσκοπικά, στικτά, ημισεληνοειδή γραμμίδια που απαντούν σε διπλή πυκνή σειρά διχοτομώντας το φύλλο της **A489** (Εικ. 18, Σχ. 3/δεξιά) έχουν αποδοθεί με το αμβλύ άκρο εργαλείου, πιθανότατα σκαρπέλου ή σμίλης, με ελεύθερο χέρι, όπως μαρτυρά η ακανόνιστη μορφή τους και η παρέκκλιση σημειακά από την ευθεία (για την τεχνική βλ. Verduci 2018, 335· σε πόρπη του 10ου αι. π.Χ. από Jenišovice της Βοημίας [Bouzek 1997, πίν. 33:2] αναφέρεται η εκτέλεση παρόμοιας γραμμής συγκεκριμένα με σιδερένια σμίλη). Στικτά καμπύλα γραμμίδια ως μέσο διακόσμησης και σχεδίασης δε βρίσκουν παράλληλο σε περόνες, αλλά σε άλλες κατηγορίες χάλκινων κοσμημάτων Γεωμετρικών-Υπογεωμετρικών χρόνων, εντός και εκτός ελλαδικού χώρου, όπως δακτυλίους, περιβραχιόνια, περιάπτα και ιδιαίτερα πόρπες, αλλά και σε άλλα προϊόντα μεταλλοτεχνίας, π.χ. ειδώλια. Το απόλυτο παράδειγμα ως προς τη χρήση του στικτού μοτίβου εντοπίζεται στο πλακίδιο Ύστερης Γεωμετρικής (725–700 π.Χ.) πόρπης «αττικοβοιωτικού» τύπου, αγνώστου προελεύσεως, σήμερα στη Philadelphia, με παραστάσεις άθλων του Ηρακλή και στις δύο πλευρές του πλακιδίου πόρπωσης, που αποδίδονται στον Καλλιτέχνη του Λέοντα (Bates 1911· Hampe 1936, αρ. 135, πίν. 8. *LIMC*, V, λ. Herakles (1990), 37, αρ. 2020 [G. Kokkorou-Alewtras]). Αναφορικά με την τεχνική εκτέλεσης της στίξης ο Bates (1911, 10) επισημαίνει τη

χρήση μικρού σκαρπέλου (ο Schweitzer [1969, 220–22, εικ. 119] πιθανώς εκ παραδρομής περιγράφει το εν λόγω σχεδιαστικό/διακοσμητικό μοτίβο ως γραμμή *τρέμολο* για περιορισμένη χρήση παρόμοιων γραμμιδίων σε λεπτομέρειες παράστασης Υστερογεωμετρικής τοξωτής-ημισεληνοειδούς πόρπης από το Arthur M. Sackler Museum, Harvard University Art Museums, με προέλευση γενικά την κεντρική Ελλάδα, βλ. Langdon 1993, 208–10, αρ. 81 [M.J. Bennett]· με παρόμοιο τρόπο έχει αποδοθεί διακοσμητικό μοτίβο σε ημισεληνοειδές τόξο πόρπης βοιωτικού τύπου, ύστερου 8ου αι. π.Χ. από τη Φίλια: Kilian-Dirlmeier 2002, 27, αρ. 331, πίν. 22). Συνδυασμός παρόμοιας γραμμής και ομόκεντρων ένστιγμων κύκλων διακοσμεί το λαϊμό υστερογεωμετρικού (730–720 π.Χ.) χάλκινου ειδώλιου ίππου αιτωλικού εργαστηρίου από το Κορύκειο Άντρο (Zimmermann 1989, 204, ΕΤΟ 15, 209 υποσ. 55, πίν. 46).

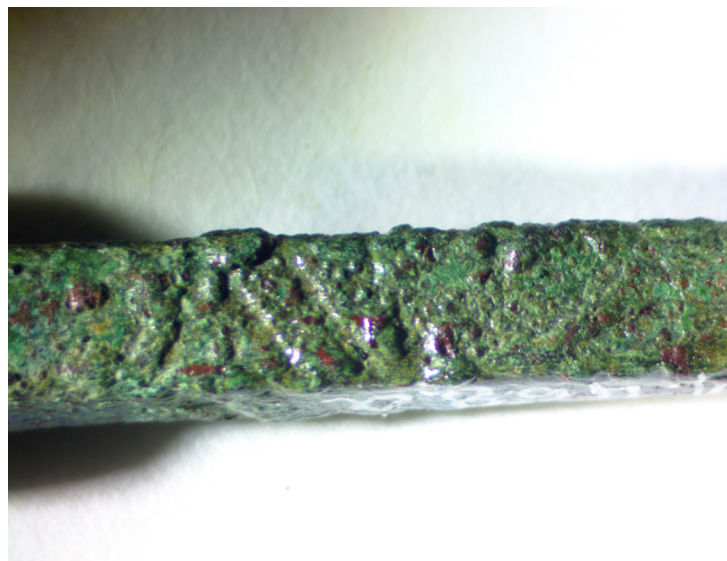
Η κομψή στίξη σε συνδυασμό με τρέμολο για τη σχεδίαση περιγραμμάτων χρησιμοποιήθηκε ευρέως και στην αττική γεωμετρική μεταλλοτεχνία ήδη από τα Πρώιμα Γεωμετρικά χρόνια (Langdon 1993, 208–10, αρ. 81 [M.J. Bennett]). Από τις άλλες κατηγορίες κοσμημάτων ενδεικτικά αναφέρουμε δακτυλούς από ταινιωτό έλασμα και περιβραχιόνια, προϊόντα θεσσαλικών εργαστηρίων (βλ. ενδεικτικά Kilian-Dirlmeier 2002, 15–16, αρ. 209, πίν. 11 και αρ. 881, πίν. 57), περίπλοκο σχήματος πυξίδα από την Αιανή Κοζάνης που συνδυάζει σύστημα κάθετων στικτών γραμμιδίων με εμπιστους κυκλίσκους στη ζώνη του χείλους και που λόγω σχήματος αποτελεί ένδειξη στενών καλλιτεχνικών δεσμών μεταξύ Θεσσαλίας και Νότιας Μακεδονίας (Kilian-Dirlmeier 1979, 230–31, αρ. 1472, πίν. 82), τύπο χάλκινων περιβραχιόνιων 8ου–7ου αι. π.Χ. διαδεδομένου στη Νότια Αλβανία Πελαγονία, Μακεδονία, Χαλκιδική, Κόσοβο, τα οποία εντοπίζονται ως αναθήματα σε ελληνικά ιερά (Eggebrecht 1988, 212, αρ. 68 [F. Predi]). Η στικτή διακόσμηση «επιζεί» την Αρχαϊκή περίοδο (βλ. ενδεικτικά δακτύλιο με σπειροειδή πέρατα από την Ακραιφία σε Ανδρειωμένον 2001, σχ. 43, 502, υποσ. 117). Οι εγχάρακτες κυματοειδείς γραμμές που ορίζουν στο άνω τμήμα τις ακμές του στελέχους της βελόνης **Λ489** απαντούν ως εργαλείο σχεδίασης και διακόσμησης επίσης σε θεσσαλικά κοσμήματα (βλ. ενδεικτικά Kilian-Dirlmeier 2002, αρ. 293, πίν. 19, και αρ. 670, πίν. 46 [πόρπες από Φίλια]), αλλά και γενικά στη μεταλλοτεχνία της ηπειρωτικής Ελλάδας (βλ. εισηγμένη χάλκινη πόρπη «αττικοβοιωτικού τύπου» από τη Φορτέτσα με κυματοειδή γραμμή στο πλακίδιο πόρπωσης για απόδοση Χ και πλαίσιο σε Sarouna-Sakellarakis 1978, 106, αρ. 1481, πίν. 42). Αποκορύφωμα της διακοσμητικής χρήσης της κυματοειδούς γραμμής αποτελεί πόρπη «αττικοβοιωτικού τύπου» από το Ιδαίο Άντρο της Κρήτης (ΕΑΜ, αρ. ευρ. Χ 11765) με α) Ηρακλή και «Ακτορίονες-Μολιόνες» και β) τοξότες σε πλοίο, στις δύο πλευρές του πλακιδίου πόρπωσης αντίστοιχα, στις οποίες παραστάσεις τα γεμίσματα εκτελούνται με κυματοειδείς γραμμές (Sarouna-Sakellarakis 1978, 107, αρ. 1497, πίν. 44· Σακελλαράκης και Σαπουνά-Σακελλαράκη 2013, Τόμος Γ, πίν. 76).

Το ζεύγος των περονών **Λ468α–β** και η **Λ484** ανήκουν σε τύπους γεωμετρικών περονών της κεντρικής Ελλάδας. Οι **Λ468α** και **Λ468β** (Αρ. 23–4: Εικ. 19–21, Σχ. 2/1η και 2η από αριστερά) παραπέμπουν στον τύπο XVIA–B κατά τον Felsch με βάση τα ευρήματα από το ιερό στο Καλαπόδι. Βασικό χαρακτηριστικό τους η διαμόρφωση της κεφαλής από δύο σφαιρικά ή αμφικωνικά σωματίδια και η απόληξη σε κυλινδρικό βραχύ στέλεχος ποικίλης διαμόρφωσης. Η διάκριση των τυπολογικών ομάδων Α–Ε γίνεται από τον Felsch (2007, 103–7, πίν. 26–7) με βάση τη διατομή του στελέχους. Οι **Λ468α** και **Λ468β** δεν εντάσσονται ακριβώς σε καμία από τις υποομάδες, καθώς εμφανίζουν στέλεχος τετράγωνης διατομής ανάμεσα στα σωματίδια και κάτω από αυτά σε περιορισμένο μήκος, και κυκλικής διατομής στο υπόλοιπο μέχρι το αιχμηρό άκρο (για τη διατομή του στελέχους, πρβλ. Felsch 2007, 104, 278, αρ. 340, πίν. 26 [περόνη της Ύστερης Γεωμετρικής ΙΙΑ/τύπου XVIA1], αρ. 342, πίν. 26 [περόνη σε στρώμα του 6ου αι. π.Χ./τύπου XVIA1]· για την απόληξη, πρβλ. Felsch 2007, 104–5, 279, αρ. 354, πίν. 26 [περόνη Ύστερης Γεωμετρικής ΙΙΑ/Πρώιμης Αρχαϊκής, τύπου XVIB]· για το μέγεθος, πρβλ. Ωνάσογλου 1981, Π 9: 44, αρ. 54–5, πίν. 20α–β [το ζεύγος α], από τάφο των μέσων 8ου αι. π.Χ. στην Τραγιάνα Φθιώτιδας). Αντιθέτως, η περόνη **Λ484** (Αρ. 25: Εικ. 22) με στέλεχος στο σύνολο κυκλικής διατομής, ακόσμητο τμήμα ανάμεσα στα σωματίδια και βραχύ στέλεχος με επάλληλα μικρά σφαιρίδια ανήκει στον τύπο XVIB1d (Felsch 2007, 103–4, 279, αρ. 354–58, πίν. 26) και μπορεί να παραλληλιστεί με περόνες του 750–720 π.Χ. από το Καλαπόδι (Felsch 2007, 104–5, 279, αρ. 354–55, πίν. 26). Οι περόνες **Λ468α** (Αρ. 23: Εικ. 21, Σχ. 2/2η από αριστερά) και **Λ468β** (Αρ. 24: Σχ. 2/αριστερά) διακοσμούνται με εγχάρακτες τεθλασμένες γραμμές κατά μήκος του στελέχους κάτω από το κατώτερο σωματίδιο. Ο τύπος XVI χρονολογείται γενικά από τον 8ο έως τον 7ο αι.

Εικ. 19. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ468β** (αρ. 24), **Λ468α** (αρ. 23) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

Εικ. 20. Λεπτομέρεια των περονών (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ468β** (αρ. 24), **Λ468α** (αρ. 23) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

Εικ. 21. Λεπτομέρεια διακόσμησης της περόνης **Λ468α** (αρ. 23) (φωτ. Α. Χατζηπαναγιώτου)

Εικ. 22. Η περόνη **Λ484** (αρ. 25) (φωτ. Μ. Κοντάκη).Εικ. 23. Η περόνη **Λ491** (αρ. 26) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

π.Χ. με βάση τα ευρήματα από το Καλαπόδι, αλλά γενικά στην κεντρική ηπειρωτική Ελλάδα μαρτυρείται από τα μέσα του 9ου αι. π.Χ. και όλον τον 8ο αι. π.Χ. Ο τύπος XVIB εμφανίζεται από τα μέσα του 8ου αι. π.Χ. και εξής στο ιερό της Φωκίδας. Ευρήματα από Πελοπόννησο και αλλού, πλην κεντρικής ηπειρωτικής Ελλάδας, μπορούν να θεωρηθούν εισαγωγές (Felsch 2007, 105–6· για πρόσφατα ευρεθείσες περόνες αυτού του τύπου στη Φθιώτιδα, βλ. Παπακωνσταντίνου 2015, 80–1, εικ. 8β [αριστερά/Ταφικός κύκλος I, κεντρικός τάφος]/νεκροταφείο Γεωμετρικών χρόνων με ταφές 8ου–7ου αι. π.Χ. από τις σωστικές ανασκαφές για την κατασκευή του αυτοκινητόδρομου ΠΑΘΕ]· Παπακωνσταντίνου και Σιπή 2009, 1032, 1039, εικ. 5 [κάτω: 2 χάλκινες περόνες από τάφο XXXVIII/νεκροταφείο Υποπρωτογεωμετρικής ΙΙΙ – Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου (850–740/30 π.Χ.) στη θέση 'Αγ. Δημήτριος Καινούργιου κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης Ε.Ο. Αθηνών Λαμίας).

Η **Λ491** (Αρ. 26: Εικ. 23) ανήκει στις θεσσαλικές περόνες Grundform 1 κατά την τυπολογία της Kilian-Dirlmeier (2002, 48–9, αρ. 724–59, πίν. 48–50) με βάση τα ευρήματα από το θεσσαλικό ιερό της Αθηνάς Ιτωνίας στη Φίλια Καρδίτσας. Ο τύπος περιλαμβάνει περόνες με ακόσμητο σφαιρίδιο στην κεφαλή, το οποίο πλαισιώνεται από ανάγλυφα στοιχεία. Η βελόνη είναι κυκλικής διατομής και τετράγωνης στη μετάβαση στην κεφαλή. Η πλαστική διαμόρφωση μεταξύ βελόνης και σφαιριδίου μπορεί να αφορά σε έναν ή περισσότερους δακτυλίους ή πεπιεσμένα σφαιρίδια μεταξύ δακτυλίων. Στην απόληξη ενδέχεται να φέρει δισκάριο, όπως συμβαίνει με τη **Λ491**. Ο τύπος χρονολογείται κατά την Ύστερη Γεωμετρική/Πρώιμη Αρχαϊκή (Ανατολίζουσα) περίοδο λόγω μορφολογικής ομοιότητας με διακοσμητικά στοιχεία θεσσαλικών πορπών (Kilian-Dirlmeier

Εικ. 24. Η περόνη **Λ524** (αρ. 27) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

2002, 48). Τέτοιου τύπου περόνες θεσσαλικής προέλευσης έχουν βρεθεί εκτός από τη Θεσσαλία (Φίλια, Νέα Αγχίαλος, Φερές) και στη Στερεά Ελλάδα (Καλαπόδι, Δελφοί) (Felsch 2007, 109). Στις θέσεις της Στερεάς Ελλάδας πρέπει να προστεθούν ο αρχαίος Εχίνος (Παπακωνσταντίνου 2015, 80, εικ. 5γ [1η από δεξιά]: περόνη από το νεκροταφείο Γεωμετρικών χρόνων [τάφοι 8ου–7ου αι. π.Χ.], η θέση Νέο Μοναστήρι στα βόρεια του Νομού Φθιώτιδας, ουσιαστικά στο ΝΑ τμήμα της θεσσαλικής πεδιάδας (Φρούσου 2009, 1018, 1026 εικ. 4: χάλκινη περόνη από κιβωτιόσχημο τάφο Υπογεωμετρικής περιόδου) και ο αρχαίος Δαφνούς (<https://nationalarchive.culture.gr/el/exhibits/explore/view?id=591466>). Αμφίβολης θεσσαλικής προέλευσης θεωρούνται οι περόνες από Αίγινα, Έφεσο και Πάρο (Felsch 2007, 109). Περόνη του τύπου αυτού έχει υπάρξει μεμονωμένο εύρημα μέχρι και στη Βεργίνα (Bräuning και Kilian-Dirlmeier 2013, 36 Form 5, 309, εικ. 277 [AE 642]). Τα λιγοστά παραδείγματα από ιερά της Πελοποννήσου (Ολυμπίας και Ορθίας Αρτέμιδος στη Σπάρτη) θεωρούνται έργα θεσσαλικής μεταλλοτεχνίας, προσφορές επισκεπτών από περιοχές εκτός Πελοποννήσου (Kilian-Dirlmeier 1984, 158–59, αρ. 1980–81, πίν. 64). Η **Λ491** βρίσκεται παράλληλα σε ευρήματα από τα ιερά στη Φίλια (Kilian-Dirlmeier 2002, 49, αρ. 735, πίν. 48: ακριβές παράλληλο ως προς τη διαμόρφωση της κεφαλής), στο Καλαπόδι (Felsch 2007, 109, 281, αρ. 381, πίν. 27: διαφέρει ως προς τη **Λ491** μόνο στην ύπαρξη τριών κοιλοτήτων στο σφαιρίδιο για ένθετο υλικό) και στο ιερό της Αρτέμιδος στη Σπάρτη (Kilian-Dirlmeier 1984, 158–59, αρ. 1980, πίν. 64).

Αρχαϊκή περίοδος

Η **Λ524** (Αρ. 27: Εικ. 24) με την κεφαλή σχήματος ανεστραμμένου κόλουρου κώνου ανήκει στον τύπο αρχαϊκών περονών ΑΙΙδ κατά Kilian-Dirlmeier (1984, 209, 214, αρ. 3519–21, πίν. 86). Ο τύπος ΑΙΙδ τοποθετείται χρονικά από τη μετάβαση από την Ύστερη Γεωμετρική στην Πρώιμη Ανατολίζουσα περίοδο και για ολόκληρο τον 7ο αι. π.Χ. (Kilian-Dirlmeier 1984, 217–19). Γενικά, ο τύπος Α των Αρχαϊκών περονών περιλαμβάνει προϊόντα

Εικ. 25. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ498** (αρ. 28), **Λ497** (αρ. 29) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

πελοποννησιακών εργαστηρίων με μεγάλη πυκνότητα στα αρκαδικά ιερά της Τεγέας και της Μαντίνειας (Kilian-Dirlmeier 1984, 218). Η **Λ524** είναι μακρινός συγγενής με τον τύπο Γ1 των σιδερένιων περονών από τη Μαντίνεια, κατά την κατάταξη της Καράγιωργα-Σταθακοπούλου, ο οποίος αντιστοιχεί στον τύπο ΑΙΙd της Kilian-Dirlmeier (Καράγιωργα-Σταθακοπούλου 2002, 73, 76–7, σχ. 5 [κυρίως αρ. 116 και 119], πίν. 6, όπου υποστηρίζεται χρονολόγηση του τύπου Γ (1 και 2) από το α' έως το γ' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.). Κοντινό παράλληλο της **Λ524** ως προς την κεφαλή είναι χάλκινη περόνη από το ιερό της Αφροδίτης Ερυκίνης στον Άγιο Πέτρο Γορτυνίας, στη ΒΔ Αρκαδία (Καρδαρά 1988, 202, πίν. 112 α [αριστερά]).

Έξι περόνες από τη Συλλογή Λάμπρου (**Λ498**, **Λ497**, **Λ494**, **Λ495**, **Λ500**, **Λ499/Αρ. 28–33**; Εικ. 25–27) ανήκουν στη μεγάλη κατηγορία των αρχαϊκών περονών τύπου Β της Kilian-Dirlmeier με δύο σφαιρίδια στην κεφαλή και δισκοειδή απόληξη με διακοσμητικό κομβίο, που απαντά γενικά από τον ύστερο 8ο έως και τον 6ο αι. π.Χ. (1984, 219–58, πίν. 87–106 για χρήση, χρονολόγηση και διάδοση, βλ. ειδικότερα 253–58) και εμφανίζει πληθώρα παραλλαγών (για πιθανή εξήγηση, βλ. Philip 1981, 54).

Ειδικότερα:

Οι **Λ498**, **Λ497**, **Λ494** και **Λ495** αντιστοιχούν στον τύπο ΒΙV με ακόσμητα σφαιρίδια και πλαστικά στοιχεία, π.χ. «μανσέτες», πηνία, μεταξύ αυτών, όπως και ανάμεσα σε δίσκο και ανώτερο σφαιρίδιο, και με βελόνη κυκλικής διατομής (Kilian-Dirlmeier 1984, 220, 226–29, πίν. 89–91). Οι περόνες **Λ498** και **Λ497** (**Αρ. 28–9**; Εικ. 25) ανήκουν στον τύπο ΒΙVα που διακρίνεται για τα πηνίοσχημα στοιχεία μεταξύ των βασικών δομικών μερών της κεφαλής (σφαιρίδια, δίσκος) (Kilian-Dirlmeier 1984, 220, 226–29, αρ. 3711–813, πίν. 89–91). Η Καράγιωργα-Σταθακοπούλου (2002, 73) αναφέρει γλαφυρά ότι «με την εμφάνιση των πηνίων εκδηλώνεται στην ιστορία της περόνης η αλλαγή στην αντίληψη της πλαστικής φόρμας που χαρακτηρίζει γενικότερα την τέχνη των χρόνων περί το 650 π.Χ. Παρατηρείται σταδιακή μετάβαση από τις λιτές, άκαμπτες και εύθραυστα ραδινές φόρμες στην κομψή καμπυλόγραμμη σωματικότητα, από την απλή στοιχειώδη γεωμετρία στην ανεπτυγμένη λεπτομερειακή πλαστική». Περαιτέρω διάκριση των περονών του τύπου αυτού γίνεται με βάση το σχήμα του δίσκου. Η **Λ498**

Εικ. 26. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ494** (αρ. 30), **Λ495** (αρ. 31) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

είναι σπασμένη στο σημείο αυτό. Η **Λ497** διαθέτει λεπτό επίπεδο δισκάριο με επίπεδη περιφέρεια και μπορεί να ενταχθεί στον τύπο BIVa2, κατά τα άλλα όμως εμφανίζει ιδιαιτερότητες, καθώς η κεφαλή φέρει ένα εμφανές σφαιρίδιο, ενώ το δεύτερο έχει υποβιβαστεί σε δακτύλιο. Βρίσκει κοντινό παράλληλο σε περόνη από την Ολυμπία (Kilian-Dirlmeier 1984, 226, αρ. 3724, πίν. 89· Philipp 1981, 58, αρ. 105, πίν. 2, 30). Η **Λ498** μοιάζει με περόνη από τη Φίλια, η οποία θεωρείται πελοποννησιακής προέλευσης (Kilian-Dirlmeier 2002, 97–8, αρ. 1512, πίν. 95), επίσης με παράδειγμα από το Ηραίο της Περαχώρας (Kilian-Dirlmeier 1984, 226, αρ. 3713, πίν. 89) και ευρήματα από το Κάστρο Κυθήρων (Πετρόχειλος 2004, 459 εικ. 14) και την Ακρόπολη της Λίνδου (Blinkenberg 1931, 126–27, αρ. 315, πίν. 12). Το ζευγάρι των περονών **Λ494** και **Λ495** (Αρ. 30–1: Εικ. 26) βρίσκει ακριβές παράλληλο σε περόνη μικρότερου μεγέθους από το Αίγιο της Αχαΐας με όμοια διαμόρφωση κεφαλής (Kilian-Dirlmeier 1984, 229, αρ. 3794, πίν. 91· Jacobsthal 1956, 136, εικ. 392, με χρονολόγηση στο α' ήμισυ 7ου αι. π.Χ.), την οποία η Kilian-Dirlmeier ενέταξε γενικά στον τύπο BIVa, καθώς δεν εμφανίζει ξεκάθαρα τα χαρακτηριστικά του. Κοντινές τυπολογικά με τις περόνες του ΕΑΜ είναι μεμονωμένη περόνη από τη Φίλια, για την οποία η Kilian Dirlmeier (2002, 97–8, αρ. 1512, πίν. 95) προτείνει νότια προέλευση (Πελοπόννησος;), όπως και μία περόνη σήμερα στο Βερολίνο με πιθανολογούμενη προέλευση τη Βοιωτία (Kilian-Dirlmeier 1984, 257, πίν. 116:Ι [σ.σ. εκ παραδρομής J], Antikensammlung Staatliche Museen, Berlin-Ost: M.I. 8064/134. Η Kilian-Dirlmeier θεωρεί μιν ότι αυτή η περόνη αποτελεί παράδειγμα Αρχαϊκής τύπου Β από εργαστήριο της Κεντρικής Ελλάδας, ωστόσο, περίπου 20 χρόνια αργότερα, για όμοιά της από τη Φίλια [2002, 97–8, αρ. 1512,

Εικ. 27. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): **Λ499** (αρ. 33), **Λ500** (αρ. 32) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

πίν. 95] εικάζει νότια προέλευση). Οι **Λ494** και **Λ495** διαφέρουν από τις δύο περόνες μόνο στο ότι έχουν έναν δακτύλιο επιπλέον στη μετάβαση από τη βελόνη στην κεφαλή.

Οι περόνες **Λ500** και **Λ499** (Αρ. 32–3; Εικ. 27) βρίσκουν αντιστοιχία στον τύπο BVI της Kilian-Dirlmeier (1984, 221, 242–52, πίν. 98–105), που διαφέρει από τον προαναφερθέντα τύπο BIV στη διακόσμηση των σφαιριδίων, ενίοτε μόνο του ανώτερου, με κατακόρυφες αυλακώσεις. Η περόνη **Λ500** (Αρ. 32; Εικ. 27/δεξιά) εμφανίζει τα χαρακτηριστικά του τύπου BVIIb της Kilian-Dirlmeier, δηλαδή κατακόρυφες αυλακώσεις και στα δύο σφαιρίδια, εκατέρωθεν αυτών πλαστικοί δακτύλιοι και λεπτό δισκίο στην απόληξη. Μπορεί να παραλληλιστεί με το μοναδικό παράδειγμα του τύπου στον κατάλογο της Kilian-Dirlmeier, αγνώστου προελεύσεως, σήμερα στο Μόναχο (Antikenslg. München, 3905) (Kilian-Dirlmeier 1984, 221, 242, αρ. 4186, πίν. 98), το οποίο πιθανώς να είναι συγγενές με ευρήματα από την αρχαία λοκρική πόλη Αλαί (Kilian-Dirlmeier 1984, 256 υποσ. 27· όπως παραδέχεται και η συγγραφέας, η φωτογραφία των περονών στη δημοσίευση της Goldman (1940, εικ. 62) δεν είναι πολύ καθαρή, ούτως ώστε να είναι ασφαλής η ένταξη στον τύπο). Το σπανιότατο χαρακτηριστικό που μοιράζονται οι **Λ500** και η περόνη από το Μόναχο είναι το ζεύγος δακτυλίων στην κεφαλή. Κατά τα άλλα το

Εικ. 28. Η περόνη **Λ496** (αρ. 34) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

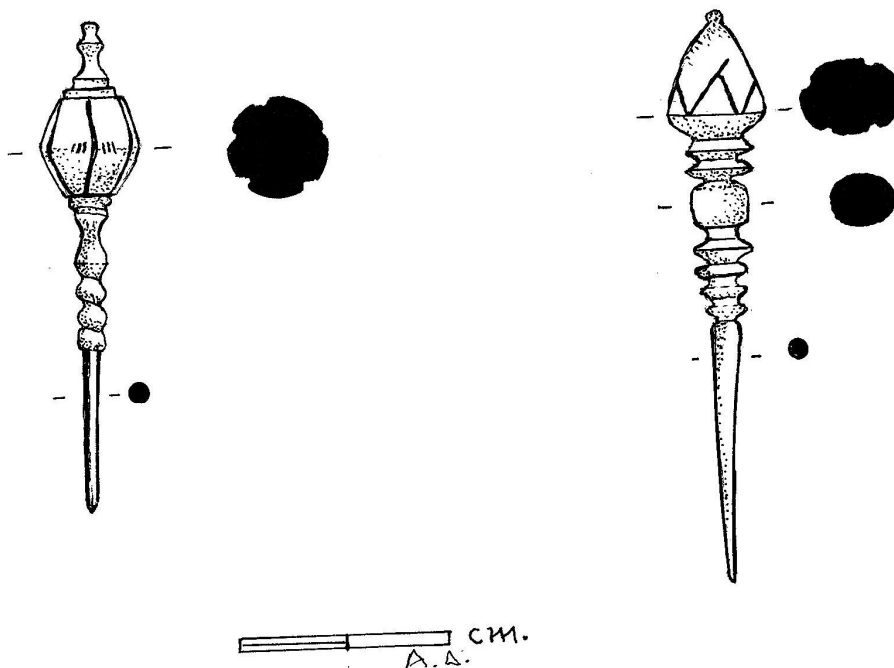
δισκάριο της **Λ500** περισσότερο προσιδιάζει με περόνες της παραλλαγής BVIc (Kilian-Dirlmeier 1984, 221, 242, αρ. 4187, πίν. 98). Η **Λ499** (Αρ. 33: Εικ. 27/αριστερά) είναι συγγενής με περόνες του τύπου BVIc της Kilian-Dirlmeier, οι οποίες φέρουν ζεύγη δακτύλιων εκατέρωθεν του ανώτερου σφαιριδίου, ωστόσο μπορεί να παραλληλιστεί με περόνη –εξάιρεση στην κατηγορία της– από τη Δούκα Αργολίδας, που έχει έναν μόνο δακτύλιο κάτω από το παχύ δισκάριο (Kilian-Dirlmeier 1984, 221, 247, αρ. 4329, πίν. 102).

Κέντρο παραγωγής των αρχαϊκών περονών τύπου Β θεωρείται η Πελοπόννησος, όπου έχουν βρεθεί στα περισσότερα ιερά της, με ιδιαίτερη πυκνότητα στο ιερό Αρτέμιδος Ορθίας στη Σπάρτη και στα Ηραία Άργους και Περαχώρας, ωστόσο υπήρξε και τοπική παραγωγή με μεμονωμένες παραλλαγές των κοινών τύπων τόσο στην κεντρική Ελλάδα όσο και στις αποικίες σε Μ. Ελλάδα, Σικελία, Β. Αφρική (Kilian-Dirlmeier 1984, 256–58 σποράδην Ström 1998, 86 Theodoropoulou- Polychroniadis 2015, 96).

Η περόνη **Λ496** (Αρ. 34: Εικ. 28) φέρει τρία σφαιρίδια στην κεφαλή, η οποία απολήγει σε λεπτότατο δισκάριο με κομβίο στο κέντρο και μεταξύ των δομικών στοιχείων της αναπτύσσονται δακτύλιοι. Παραπέμπει στον τύπο CI Αρχαϊκών περονών που έχει διακρίνει Kilian-Dirlmeier (1984, 258–62, πίν. 106–7), ωστόσο η **Λ496** με τα ανισομεγέθη σφαιρίδια, των οποίων το μέγεθος αυξάνεται από κάτω προς τα πάνω, δεν αντιστοιχεί σε καμία από τις τρεις παραλλαγές του τύπου. Δεν βρέθηκε ακριβές παράλληλο στα ευρήματα από την Πελοπόννησο, τα οποία αποδίδονται σε λακωνικό εργαστήριο. Είναι περισσότερο συγγενής μορφολογικά στις περόνες **Λ494** και **Λ495** (Αρ. 30–1) που αντιστοιχούν στον τύπου BIV της Kilian-Dirlmeier με δύο σφαιρίδια στην κεφαλή (βλ. παραπάνω).

Εικ. 29. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): Α507 (αρ. 36), Α508 (αρ. 35) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

Σχ. 4. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): Α507 (αρ. 36), Α508 (αρ. 35) (σχ. Α. Δριγκοπούλου).

Οι περόνες Α508, Α507, Α527, Α528 και Α504 (Αρ. 35–9: Εικ. 29–31) εντάσσονται στη μεγάλη ομάδα μικρού μεγέθους Αρχαϊκών περονών με σχηματοποιημένο φυτικό στοιχείο στην απόληξη, η οποία παρουσιάζει μεγάλη ποικιλομορφία και η ταύτιση με αυτά καθαυτά τα στοιχεία της φύσης είναι ιδιαίτερα δύσκολη. Χρησιμοποιούνται συμβατικά οι όροι ανθός, μπουμπούκι/βόμβυκας (συνηθέστερα λωτού), κάψα παπαρούνας/κωδία μήκωνος, καρπός ροδιάς ή αχλαδιάς (Η Kilian-Dirlmeier διέκρινε τους τύπους F I–III [1984, 273–81,

πίν. 111–12]. Επίσης, βλ. Jacobsthal 1956, 28–30 [pear-heads and related pins]. Philipp 1981, 78–9, πίν. 4–5 και 34 [ομάδα περονών από την Ολυμπία με φυτική επίστεψη που χρονολογείται στον 6ο αι. π.Χ.]. Η πατρίδα του τύπου των περονών αυτών τοποθετείται υποθετικά από την έρευνα στις δυτικές ακτές της Μικράς Ασίας λόγω μεγάλης διασποράς παραδειγμάτων στην περιοχή αυτή. Για χρόνια ήταν γνωστές στην έρευνα ως «περόνες τύπου Εφέσου» από το γεγονός ότι τα περισσότερα παραδείγματα προέρχονται από εκεί. Μεγάλο σύνολο από το Αρτεμίσιο σε χρυσό, άργυρο, χαλκό και ελεφαντόδοντο χρονολογείται το δεύτερο μισό 7ου έως αρχές 6ου αι. π.Χ. (Kleibinder-Gaus 2007, 71–2. Pülz 2009, 91, VII.2.2). Η αρχική ιδέα αξιοποιήθηκε και στον ελλαδικό χώρο.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στην *κωδία μήκωνος*, δηλαδή στον καρπό του είδους παπαρούνας με την ονομασία *μήκων η υπνοφόρος* (*paraver somniferum*), η οποία αποτελεί την κύρια πηγή οπιούχων ουσιών, πολύτιμων για τις θεραπευτικές ιδιότητές τους και ευρέως αξιοποιήσιμων από την αρχαιότητα έως σήμερα. Πηγετής στην κεντρική Ανατολία συνδέθηκε στενά με τη θεά Κυβέλη. Η *κωδία μήκωνος* ως μοτίβο με τη μορφή κάψουλας, συνήθως ακτινωτά διαιρεμένης σε κατακόρυφους τομείς με εγχάρακτες γραμμές ή αυλακώσεις (απομιμήσεις των πραγματικών χαραγών για την εξαγωγή του οπίου ή απλά απόδοση της επιφάνειας της φυσικής κωδίας), συναντάται συχνά στις κεφαλές περονών και ήδη από τα προϊστορικά χρόνια (για τη *μήκωνα την υπνοφόρο* τις θεραπευτικές της ιδιότητες και τη χρήση της κωδίας ως μοτίβου στην τέχνη, βλ. Κρητικός και Παπαδάκη 1963. Ignatiadou 2008α, 329. 2008β. Ignatiáδου 2011, 648–49. η κωδία μήκωνος αποτέλεσε κατά την Ignatiáδου (2011) πηγή έμπνευσης για το διαχρονικό διακοσμητικό θέμα του ρόδακα στην τέχνη της ανατολικής Μεσογείου, όπως και του μοτίβου των μακρικών πετάλων για τον συμβολισμό της *μήκωνος*, βλ. και Λοράνδου-Παπαντωνίου 1999, 117). Έχουν βρεθεί επίσης ανεξάρτητα ομοιώματα *κωδίας* (Payne κ.ά. 1940, 186, αρ. 12, πίν. 85. Raubitschek 1998, 11, αρ. 40, πίν. 8. Λοράνδου-Παπαντωνίου 1999, 96, αρ. 39–41, πίν. 14. Σταμπολίδης 2003, 481, αρ. κατ. 875 [B. Γιαννούλη], 535, αρ. κατ. 1051 [M. Βιγλάκη]). Πολύ συχνά συγχέεται με τον καρπό της ροδιάς· ωστόσο, διακρίνεται από το ρόδι, καθώς δεν κρέμεται ανάποδα με τα αιχμηρά σέπαλα κάτω σαν να είναι αναρτημένο από κλαδί, αλλά βρίσκεται στην άνω απόληξη του μίσχου του φυτού με την ακτινωτή, συχνά μορφής ρόδακα, απόληξη στην κορυφή (Ignatiáδου 2011, 649. 2012, 393).

Η κομψότατη, μικρού μεγέθους περόνη **Α508** (Αρ. 35: Εικ. 29/δεξιά, Σχ. 4/δεξιά) παρουσιάζει διμερή κεφαλή: άνω φέρει αμφικωνικό σχεδόν μπουμπούκι με εγχάρακτα ζικ ζακ στη βάση του άνω ημίσεος και μικροσκοπικό σφαιρικό κομβίο στην κορυφή του, ενώ κάτω, στη συνέχεια της βελόνης, σχηματίζει πεπιεσμένο σφαιρίδιο μεταξύ επάλληλων πλαστικών δακτυλίων. Γενικά, εντάσσεται στον τύπο F1a της Kilian-Dirlmeier, που περιλαμβάνει περόνες εξολοκλήρου χυτές με διμερή κεφαλή, αποτελούμενη από ψηλό τμήμα με πλαστικά στοιχεία (εξάρματα, δακτυλίους κ.λπ.) και επίστεψη σε σχήμα «σκούφου», με όλα τα μέρη της κεφαλής με κυκλική διατομή. Ο τύπος χρονολογείται γενικά τον 6ο αι. π.Χ. (Kilian-Dirlmeier 1984, 273–74, αρ. 4738–48, πίν. 111 και ιδίως 274, αρ. 4742–3, πίν. 111 [=Jacobsthal 1956, εικ. 115. Philipp 1981, 78–9 αρ. 221–22, πίν. 4, 34] για τη χρονολόγηση, βλ. Kilian-Dirlmeier 1984, 280). Απόλυτα παράλληλο της **Α508** δεν εντοπίστηκε στα ευρήματα από την Πελοπόννησο, όμως σε ταφή του 575–550 π.Χ. στη Βίτσα Ζαγορίου στην Ήπειρο βρέθηκε πολύ κοντινό παράλληλο ως προς τη μορφή του σχηματοποιημένου φυτικού στοιχείου στην κεφαλή –περιγράφεται ως καρπός αχλαδιού ή βόμβυκας λωτού– και κυρίως ως προς την εγχάρακτη διακόσμηση με τεθλασμένες γραμμές για την απόδοση των λεπτομερειών (Κουλειμάνη-Βοκοτοπούλου 1986, 50, 308 (3), αρ. 2271/T 101, πίν. 69δ, πίν. 116δ [αριστερά]. βλ. δύο παρόμοιες χάλκινες περόνες από τη Βίτσα, Μουσείο Ιωαννίνων αρ. ευρ. 2275 <https://nationalarchive.culture.gr/el/exhibits/explore/view?id=536254>, των οποίων η κεφαλή περιγράφεται ως *καρπός μήκωνος* και χρονολογούνται στο β' μισό του 6ου αι. π.Χ. [σ.σ. μάλλον πρόκειται για Κουλειμάνη-Βοκοτοπούλου 1986, αρ. 2274/T86, πίν. 116γ]). Κατά την Κουλειμάνη-Βοκοτοπούλου (1986, 50, 308) αυτός ο τύπος περόνης εμφανίζεται τον 7ο αι. π.Χ. και είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος τον 6ο έως τις αρχές 5ου αι. π.Χ. Παρόμοιες χάλκινες περόνες αποκαλύφθηκαν σε ταφή του β' τετάρτου 6ου αι. π.Χ. στη Μερόπη Πωγωνίου στην Αμβρακία (Ανδρέου 2000, 17, 22 εικ. 12), ενώ απαντούν και σε σίδηρο ως κτερίσματα στο νεκροταφείο στη Δουρούτη, όπου η Πανεπιστημιούπολη Ιωαννίνων (Ανδρέου 2018, 105–4, εικ. 9).

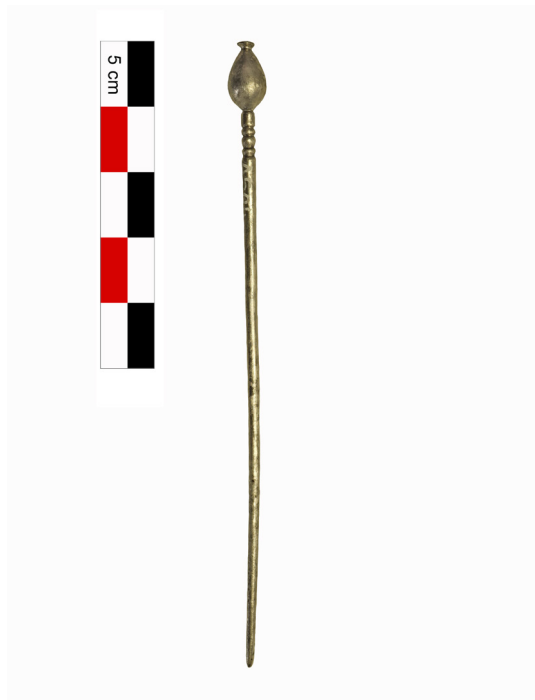
Η περόνη **Α507** (Αρ. 36: Εικ. 29/αριστερά, Σχ. 4/αριστερά), ιδιαίτερα μικροσκοπική και κομψή, με περίτεχνο αμφικολουροκωνικό σωματίο με κατακόρυφες αυλακώσεις, πιθανότατα μπουμπούκι, πλαισιωμένο πάνω και

Εικ. 30. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): **A528** (αρ. 38), **A527** (αρ. 37) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

κάτω από όμοια ανάγλυφα στοιχεία, δεν βρίσκει ακριβές παράλληλο. Ως προς τις μικρές διαστάσεις και τη δομή της κεφαλής θα μπορούσε να θεωρηθεί μακρινή συγγενής με τη **A508**, επίσης θυμίζει χάλκινη περόνη με σφαιρίδιο, δακτυλίους άνω και κάτω και απόληξη σε μικροσκοπικό δισκίο, από το ιερό του Δηλίου Απόλλωνος στην Πάρο (Rubensohn 1962, 69, αρ. 25, πίν. 12:14 [= EAM, αρ. ευρ. X 12169/28]· Kilian 1975, 171 υποσ. 1), και μία μικρή, μα πολύ απλούστερης μορφής περόνη από το ιερό της Αρτέμιδος στην Έφεσο, με ζεύγος επάλληλων ανάγλυφων δακτυλίων εκφυόμενο πάνω στο φυτικό στοιχείο της κεφαλής (Kleibinder-Gaus 2007, 238, αρ. 252, πίν. 18). Ομοιότητα παρουσιάζει επίσης με πολύ μεταγενέστερη –ελληνιστικών χρόνων– χάλκινη περόνη από τη Βάθη (Κούνενι) Κισάμου Κρήτης, στην οποία δεσπόζει κλωβόσχημο σωματίο, ωστόσο ο πλαστικός διάκοσμος που το πλαισιώνει είναι μορφολογικά πολύ κοντινός με της **A507** (Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων M634β: <https://nationalarchive.culture.gr/el/exhibits/explore/view?id=736449>).

Οι περόνες **A527**, **A528**, **A504** απολήγουν πιθανότατα σε σχηματικά αποδοσμένο ομοίωμα *κωδίας μήκωνος*. Οι περόνες **A527** και **A528** (Αρ. 37–8: Εικ. 30) είναι συγγενείς με τον τύπο FIIf της Kilian-Dirlmeier, στον οποίο εντάσσονται περόνες με κεφαλή σχήματος «καρπού ροδιάς» με κατακόρυφες ραβδώσεις και ξεχωριστά κατασκευασμένη βελόνη, τοποθετούνται χρονικά στα τέλη του 6ου – πρώιμου 5ου αι. π.Χ. και εντοπίζονται στην Πελοπόννησο (για τον τύπο, βλ. Kilian-Dirlmeier 1984, 273, 278, 280, αρ. 4836–39, πίν. 112). Οι περόνες του ΕΑΜ βρίσκουν κοντινό παράλληλο σε κόσμημα από το ιερό της Ήρας Λιμενίας στην Περαχώρα (Kilian-Dirlmeier 1984, 278, αρ. 4836, πίν. 112 [= EAM, αρ. ευρ. X 16188/τύπος FIIIf]· Jacobsthal 1956, 38, εικ. 161)), που εντυπωσιάζει με τη λεπτομέρεια της παρουσίας λευκής ένθετης ουσίας στις αυλακώσεις της κεφαλής (απομίμηση όπιου;). Κοινά στοιχεία με τη **A527** (Αρ. 37: Εικ. 30/δεξιά) αποτελούν το κυβόσχημο πλαστικό διακοσμητικό κάτω από την κωδία, όπως και τα ανεξάρτητα τμήματα κεφαλής και βελόνης, κοινά λόγω τύπου, τα οποία, ωστόσο, διαφέρουν ως προς το υλικό κατασκευής της βελόνης (σίδηρος στο παράδειγμα της Περαχώρας, χαλκός στη **A527**). Το προφίλ του σωματίου της **A527**, με τις κάθετες αυλακώσεις που διαμορφώνουν ισάριθμα ακτινωτά ελλειψοειδή πεδία, προσιδιάζει σε χάλκινη κεφαλή περόνης από το Ηραίο

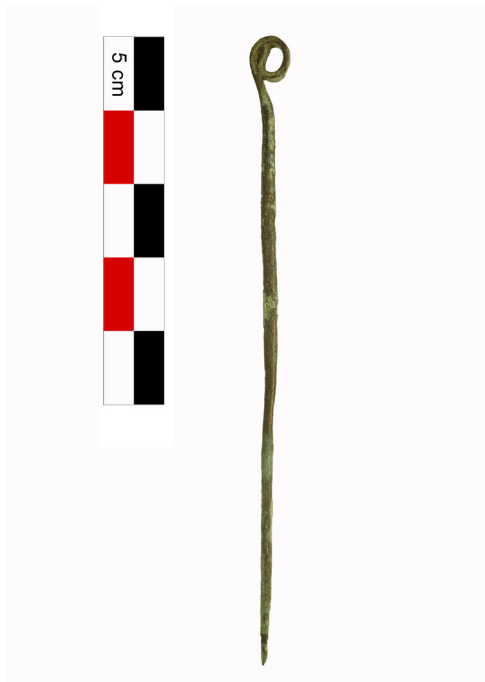

Εικ. 31. Η περόνη **A504** (αρ. 39) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

του Άργους του προαναφερθέντος τύπου (Waldstein 1905, αρ. 716, πίν. 83· Kilian-Dirlmeier 1984, 278, αρ. 4838 [=EAM, αρ. ευρ. X 10651/13]), όπως σε παράδειγμα κεφαλής του τύπου FIII της Kilian-Dirlmeier (1984, 278, αρ. 4846, πίν. 112), ενώ είναι συγγενές με τη χρυσή κεφαλή μικρής περόνης με επίχρυση ασημένια βελόνη, του ύστερου 7ου αι. π.Χ. από τη Δήλο (βλ. Δεσποίνη 1996, 258, αρ. 175 [=Αθανασούλης 2017, 81, αρ. κατ. 73 (Ζ. Παπαδοπούλου), Αρχ. Μουσείο Δήλου αρ. ευρ. B517]· όπως αναφέρει η Δεσποίνη: «Ο τύπος περόνης με ένα μόνο σφαιρικό ή άλλο κόσμημα θεωρείται ανατολικοϊωνικός, αλλά η περόνη της Δήλου προέρχεται πιθανότατα από κυκλαδικό εργαστήριο»), με την οποία μοιάζει και στον χαμηλό κύλινδρο που διαμορφώνεται στην άνω απόληξη της κωδίας, αν και η **A527** διαμορφώνει μοναδικό ανάγλυφο πεντάφυλλο ρόδακα γύρω από την υποδοχή. Παρόμοιας λογικής, αλλά σαφώς διαφορετικής τεχνοτροπίας, είναι το μεμονωμένο παράδειγμα χάλκινης περόνης με κεφαλή σε σχήμα καρπού από τη Μακεδονία (Αγία Παρασκευή, τάφος αρ. 157), που χρονολογείται από τα συνευρήματα στο γ' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. Η Μισαηλίδου-Δεσποτίδου (2011, 85, 204, αρ. 240, εικ. 45) που το δημοσιεύει αναγνωρίζει ότι ο τύπος δεν είναι κοινός, ενώ η σύνθεση της κεφαλής στο σύνολό της παραπέμπει «σε σχήμα ροδιού ή καλύτερα *κωδίας μήκωνος*».

Η **A528** (Αρ. 38: Εικ. 30/αριστερά) διατηρεί μόνο την κεφαλή, ενώ η βελόνη της θα ήταν σιδερένια, όπως μαρτυρούν υπολείμματα στο εσωτερικό της κεφαλής. Σε αρκετούς τύπους περονών γίνεται χρήση χαλκού και σιδήρου: βελόνη από σίδηρο εισέρχεται σε κεφαλή από χαλκό, η οποία είναι κοίλη εσωτερικά για τον σκοπό αυτό, όπως συμβαίνει και στη **A528**. Η επιλογή των δύο υλικών σχετίζεται πιθανώς με τις ιδιότητες των μετάλλων, καθώς μία σιδερένια βελόνη θα ήταν πιο ανθεκτική, άκαμπτη και άρα πιο κατάλληλη για τη συγκράτηση βαριών ενδυμάτων, όπως αναφέρει η Μισαηλίδου-Δεσποτίδου (2011, 39). Σιδερένιες βελόνες εμφανίζονται στη νότια Ελλάδα ήδη στα Πρωτογεωμετρικά χρόνια (Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2011, 70). Η **A528** μπορεί ενδεικτικά να παραβληθεί με περόνες τύπου FIIb από τη Μαντίνεια (Kilian-Dirlmeier 1984, 276, αρ. 4788, αρ. 4795, πίν. 111) και για το σχήμα ανεστραμμένου κόλουρου κώνου της.

Η εξαιρετικής διατήρησης και λεπτής επεξεργασίας αργυρή περόνη **A504** (Αρ. 39: Εικ. 31) διαθέτει επίσης κεφαλή με μορφή πιθανόν σχηματοποιημένης απιόσχημης *κωδίας μήκωνος*, η οποία, ωστόσο, σε αντίθεση με τις περόνες **A527** και **A528**, δεν τέμνεται καθ' ύψος με εγχαράξεις ή αυλακώσεις, αλλά η επιφάνειά της είναι λεία και ακόσμητη, η δε απόληξή της διαμορφώνεται ως απλός μικρός ανεστραμμένος κόλουρος κώνος. Είναι

Εικ. 32. Η περόνη **Λ517** (αρ. 40) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

συγγενής τυπολογικά με χάλκινες περόνες από το Αρτεμίσιο της Εφέσου που ανάγονται στην περίοδο από το β' ήμισυ 7ου αι. π.Χ. έως τον πρώιμο 6ο αι. π.Χ. (Klebinde-Gauss 2007, 71–2, 238, αρ. 253–54, πίν. 18), ωστόσο, η κομψή διαμόρφωση του προφίλ του στελέχους στη βάση της κεφαλής διαφέρει από τα ανατολικοϊωνικά παραδείγματα. Κοντινό της παράλληλο μπορεί επίσης να θεωρηθεί αργυρή περόνη με σχηματοποιημένο μπουμπούκι στην κεφαλή από το Lavinium της Ιταλίας (Jacobsthal 1954, 34–6, εικ. 133). Άλλη μία αργυρή περόνη από τη Δύση, συγκεκριμένα από Santa Maria del Cedro στην Κάτω Ιταλία, σήμερα στο Museo Reggìo di Calabria, μοιάζει πολύ με την περόνη από το Lavinium, μόνο που το μπουμπούκι της είναι αμφικωνικό (Guzzo 1993, 298). Επίσης, μπορεί να παραλληλιστεί με χάλκινη περόνη από το ιερό Αρτέμιδος Ημέρας στους Λουσούς της Αρκαδίας (Mitsopoulos-Leon 2012, 150, αρ. 119, πίν. 15, όπου παραλληλίζεται με κεφαλές τύπου FII της Kilian-Dirlmeier), ενώ ως προς το περίγραμμα της κάψας βρίσκει παράλληλο σε ασημένια περόνη από την Ολυμπία, δυστυχώς σπασμένη στο άνω άκρο, καταλογωγραφημένη με περόνες Αρχαϊκών χρόνων από τη Philipp (1981, 82, αρ. 236, πίν. 5), όπως και με χάλκινο ομοίωμα *κωδίας μήκωνος* από το Ηραίο της Σάμου, χρονολογούμενο τον 7ο αι. π.Χ. (Σταμπολίδης 2003, 481, αρ. κατ. 481 [B. Γιαννούλη]). Την ίδια μορφή με την *κωδία* της περόνης **Λ504** εμφανίζουν οι απολήξεις επιμήκων ελικοειδών ενωτίων από το Βρυόκαστρο της Κύθνου (τέλη 7ου–αρχές 6ου αι. π.Χ.), τα οποία, λόγω ομοιομορφίας που εμφανίζουν και μη εύρεσης απόλυτα όμοιων παραδειγμάτων, πιθανολογείται ότι είναι προϊόντα τοπικής παραγωγής (Κουκουλίδου κ.ά. 2017, 210–11, εικ. 62· Αθανασούλης 2017, 94, αρ. κατ. 100 [Α.Τουλουμτζίδου]· και στις δύο παραπομπές, ενώ μοιάζουν με *κωδίες μήκωνος*, περιγράφονται ως καρποί ροδιάς)· σχεδόν πανομοιότυπο ενώτιο του 7ου αι. π.Χ. αφιερώθηκε στο ιερό της Αθηνάς Σουνιάδος (Theodoropoulou-Polychroniadi 2015, 95, 233, αρ. 238· Theodoropoulou-Polychroniadi και Orfanou 2019, 336, εικ. 33.5: 1ο από δεξιά [=EAM X 14932/19]· και σε αυτές τις δημοσιεύσεις οι απολήξεις του ενωτίου προσδιορίζονται ως καρποί ροδιάς).

Η χάλκινη περόνη **Λ517** (Αρ. 40: Εικ. 32) αποτελεί παράδειγμα του τύπου με σπειροειδή κεφαλή, ο οποίος έχει μακρά ιστορία, από την Εποχή του Χαλκού ως τα Ρωμαϊκά χρόνια. Ένα κομμάτι μετάλλου σφυρηλατείται ως ραβδίσκος, το ένα άκρο κάμπτεται σχηματίζοντας θηλειά και το άλλο διαμορφώνεται αιχμηρό. Η χρονολόγηση είναι δύσκολη και επισφαλής, καθώς ο τύπος δεν παρουσιάζει τεχνοτροπική-μορφολογική εξέλιξη και επιπλέον λίγα παραδείγματα προέρχονται από χρονολογημένα ανασκαφικά σύνολα (Raubitschek 1998, 45–6, και βιβλιογραφία υποσ. 19–20). Η εξωελλαδική προέλευσή του έχει γίνει αποδεκτή από την

Εικ. 33. Οι περόνες (από αριστερά προς τα δεξιά): **A520** (αρ. 41), **A519** (αρ. 42) (φωτ. Μ. Κοντάκη).

έρευνα. Ήδη από την αρχή της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού απαντά στη Μικρά Ασία, και στην κεντρική Ευρώπη από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού μέχρι και την εποχή του Σιδήρου (Κουλειμάνη-Βοκοτοπούλου 1986, 307–8). Η παλαιότερη περόνη αυτού του τύπου εντοπίζεται στους Σιταγρούς, στη βορειοανατολική Μακεδονία, και ανάγεται στη Χαλκολιθική Εποχή (Papadopoulos και Lord Smithson 2017, 917 υποσ. 116 [πλούσια βιβλιογραφία και παραπομπές]). Εξελίσσεται σε ιδιαίτερα αγαπητό τύπο στην κυρίως Ελλάδα και μεμονωμένα στο Αιγαίο (Αθανασούλης 2017, 72, αρ. 55, με πλούσια βιβλιογραφία [Α.Τουλουμτζίδου]). Η **A517** εντάσσεται στην παραλλαγή 3 των *Rollenkorfnadeln* της Kilian-Dirlmeier (1984, 206, αρ. 3388–94, πίν. 84) με βάση παραδείγματα από την Πελοπόννησο. Βασικό χαρακτηριστικό της παραλλαγής είναι η κεφαλή που, σφυρηλατημένη ταινιωτά, ελίσσεται λοξά προς τον άξονα της βελόνης και το πλάτος της σπειροειδούς ταινίας είναι ίσο με τη διάμετρο της βελόνης. Η Kilian-Dirlmeier δεν προχωρά σε χρονολογική διάκριση των παραλλαγών. Παραδείγματα από ιερά της Πελοποννήσου, κυρίως από την Ολυμπία, επίσης από την Αίγινα, τους Δελφούς, τη Δωδώνη, τα Φίλια, την Πραισό και το Δικταίο Άντρο στην Κρήτη, όπως και από την Κυρήνη στη Β. Αφρική, χρονολογούνται γενικά στο ευρύ χρονικό διάστημα από τα Πρώιμα Γεωμετρικά έως τα Κλασικά χρόνια (Kilian-Dirlmeier 1984, 207). Στη Φωκίδα, είναι εκτός μόδας τον ύστερο 7ο αι. π.Χ (Felsch 2007, 111) Επίσης, ο τύπος απαντά στην Κύθνο, τη Χίο, την Έφεσο, τις Αλαί και την Ερέτρια (Κουκουλίδου κ.ά. 2017, 208). Ενδεικτικά, η **A517** παραλληλίζεται με περόνες από το Καλαπόδι και το ιερό του Ποσειδώνα στα Ίσθμια (Raubitschek 1998, 48, αρ. 184, πίν. 34 [Αρχαϊκή περίοδος] Felsch 2007, 111, 282, αρ. 396–97, πίν. 27 [6ος αι. π.Χ.]).

Οι χάλκινες διπλές περόνες με τρίφυλλη κεφαλή **A520** και **A519** (Αρ. 41–2: Εικ. 33) εντάσσονται στον πολύ κοινό και ευρύτατα διαδεδομένο τύπο γνωστό ως *Trebenischte*, *ιλλυρικό* ή *φουρκέτα*, αν και κανένας από τους όρους αυτούς δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα (Kilian-Dirlmeier 1984, 286–89, αρ. 4925–42, πίν. 113–14· Klebinder-Gauss 2007, 75–6, III.5.1· Χρυσοστόμου 2013, 73· Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2011, 92–4 [με πλούσια βιβλιογραφία]). Η βασική αρχή της κατασκευής τους έγκειται στην κάμψη ενός σύρματος στα δύο και στο σχηματισμό τρίφυλλης κεφαλής στο σημείο της κάμψης, με τρεις διαδοχικούς ελιγμούς. Η **A520** (Αρ. 41: Εικ. 33/αριστερά) ανήκει στην παραλλαγή α του τύπου *Trebenischte*, κατά τη διάκριση της Kilian-Dirlmeier,

καθώς τα τρία φύλλα στην κεφαλή διαμορφώνονται ως 3/4 κύκλων (Kilian-Dirlmeier 1984, 287, αρ. 4925–33, πίν. 112· επίσης, πρβλ. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2011, 220, αρ. 297), ενώ η **Λ519** (Αρ. 42: Εικ. 33/δεξιά), με θηλειόσχημους λοβούς που αναπτύσσονται καθ' ύψος και δεν προεξέχουν από τον άξονα των παράλληλων στελεχών, ανήκει στην παραλλαγή b (Kilian-Dirlmeier 1984, 287, αρ. 4934–42, πίν. 112–113· επίσης, πρβλ. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2011, 220, αρ. 296). Περόνες αυτού του τύπου κατασκευάζονταν από χαλκό, άργυρο και χρυσό. Κατέκλυσαν το βαλκανικό χώρο και όχι μόνο, καθώς βρέθηκαν και στην Ιταλία, τη Σκυθία (νότια Ρωσία) και τη Μικρά Ασία. Αναφορικά με το χώρο γένεσης αυτού του τύπου, το θέμα παραμένει ανοικτό με πιο πιθανούς υποψήφιους τα Βαλκάνια ή τη Μ. Ασία. Ωστόσο, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Μισαηλίδου Δεσποτίδου (2011, 94), «η παρουσία αρκετών περονών αυτής της μορφής σε περιοχές απομακρυσμένες μεταξύ τους και το απλό σχήμα τους που εύκολα αντιγράφεται, κάνουν πιθανό το ενδεχόμενο να έχουν κατασκευαστεί σε πολλά εργαστήρια. Φαίνεται δηλαδή πιθανόν ότι, ακόμη και αν η πατρότητα του τύπου δεν είναι βέβαιη» ... «τον τύπο αυτής της περόνης τον υιοθέτησαν και τον αναπαρήγαγαν τοπικά εργαστήρια πολλών περιοχών». Έχει πολύ μεγάλη διάρκεια ζωής από τον 7ο αι. π.Χ. έως και τα Ελληνιστικά χρόνια. Στην Ελλάδα, η πληθώρα των παραδειγμάτων ανάγεται κυρίως στο διάστημα 6ο–4ο αι. π.Χ. (Kilian-Dirlmeier 2002, 111).

ΑΡΧΑΙΟΜΕΤΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Στις 41 χαλκούχες περόνες (για τον όρο «χαλκούχο» αντικείμενο, βλ. Ορφανού κ.ά. 2014, 214 υποσ. 3), δηλαδή σε όλες τις εξεταζόμενες πλην της αργυρής Λ504, πραγματοποιήθηκε εξέταση με τη μέθοδο φθορισμομετρίας ακτίνων-Χ (XRF) στο Εργαστήριο Φυσικών, Χημικών Ερευνών και Αρχαιομετρίας του ΕΑΜ από τη συνάδελφο συντηρήτρια και υποψήφια διδάκτορα Αρχαιομετρίας Νικολέττα-Κανέλλα Κλαδούρη, με σκοπό τον προσδιορισμό της σύστασής τους. Η μη επεμβατική επιφανειακή ανάλυση διενεργήθηκε με φορητό φασματομέτρο φθορισμού ακτίνων-Χ (portable XRF) του Εργαστηρίου και κατέδειξε ότι όλες οι υπό εξέταση περόνες είναι κατασκευασμένες από διμερές κράμα χαλκού και κασσίτερου, δηλαδή μπρούτζο (για τον όρο, βλ. Ορφανού κ.ά. 2014, 217 υποσ. 6). Η πρόσμιξη του χαλκού με κασσίτερο «lowers the melting point of the alloy, improves its hardness and corrosion resistance, and gives it a golden hue, away from the characteristic red colour of copper. Thus, the addition of the element to copper results in an alloy with improved physical, but mainly enhanced visual properties» (Kladouri κ.ά. 2021, 24 Απριλίου, 7).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ²

1. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ488 (Εικ. 1/μέσον)

Περόνη με ελαφριά διόγκωση προς την κορυφή. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 21,2 εκ., μέγ. διάμ. διόγκωσης 0,6 εκ.

Χυτή. Σπασμένη στο κάτω άκρο και ελαφρώς στρεβλωμένη. Πάτινα γαλαζοπράσινη και σκουρόχρωμη καστανή. Ελάχιστες αποκρούσεις κατά τόπους στο στέλεχος. Ακόσμητη. Η κεφαλή άνω απολήγει σε μικρό επίπεδο δίσκο, σαν κεφαλή καρφιού, και σε απόσταση περίπου 2 εκ. το στέλεχος διαστέλλεται ατρακτόσχημα. Διατομή στελέχους και διαστολής κυκλική.

Υπομυκηναϊκή/Πρωτογεωμετρική περίοδος.

2 Συντομογραφίες: αρ. ευρ. = αριθμός ευρετηρίου, εκ. = εκατοστά, σωζ. = σωζόμενος, -η, -ο, μέγ.= μέγιστος, -η, -ο, διάμ. = διάμετρος, μήκ. = μήκος, πλάτ. = πλάτος, πάχ. = πάχος, σφαιρ. = σφαιρίδιο, εξαρμ. = έξαρμα, δισκ. = δισκάριο, βελ. = βελόνη, στελ. = στέλεχος.

2. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ492 (Εικ. 1/αριστερά)

Χάλκινη περόνη με δισκοειδή κεφαλή και ατρακτόσχημη ψήφο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 20,5 εκ., μέγ. διάμ. δισκ. 1,2 εκ., μέγ. διάμ. σωματίου 0,7 εκ.

Χυτή. Σχεδόν ολόκληρη, ελαφρώς κυρτούμενη. Αποκρούσεις στην περιφέρεια του δισκαρίου. Αρκετά διαβρωμένη. Πάτινα πράσινη-καστανή. Κατά τόπους διακρίνεται η λεία χρυσοκάστανη αρχική επιφάνεια του μετάλλου. Οιδήματα σημειακά σε δισκάριο και βελόνη. Στο άνω άκρο απολήγει σε κυκλικό δισκάριο, επίπεδο στην άνω πλευρά. Σε απόσταση από αυτό έχει προσαρμοστεί στο στέλεχος ατρακτόσχημο σωματίο, διάτρητο κατά το μήκος. Διατομή βελόνης κυκλική.

Υπομυκηναϊκή/Πρωτογεωμετρική περίοδος.

3. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ467 (Εικ. 1/δεξιά, Εικ. 2, Σχ. 1)

Περόνη με διακοσμητικό σφαιρίδιο και δισκοειδή κεφαλή. Μπρούτζος.

Μήκ. 10,7 εκ., διάμ. δισκ. 1 εκ., διάμ. σφαιρ. 1,2 εκ.

Χυτή με υπολείμματα πήλινου πυρήνα στο σφαιρίδιο. Σχεδόν ολόκληρη, συγκολλημένη στο σφαιρίδιο κάτω από τη μέγιστη διάμετρό του. Πάτινα ανοικτόχρωμη πρασινωπή. Κιτρινωπά ιζήματα κατά τόπους. Φθαρμένη η βελόνη χωρίς ενιαίο πάχος σε όλο το μήκος. Ελαφριά κάμψη στο αιχμηρό άκρο. Η κεφαλή απολήγει σε δίσκο ελάχιστα κυρτό στην άνω πλευρά. Σε μικρή απόσταση συμπαγές σφαιρικό έξαρμα, κοίλο εσωτερικά, από το οποίο λείπει μικρό τεμάχιο, στο ύψος της συγκόλλησης. Το σφαιρίδιο ορίζεται από αβαθείς εγχάρκτους δακτυλίου, 4 επάνω και 3 κάτω. Στέλεχος βελόνης κυκλικής διατομής κατά το μεγαλύτερο μέρος του και τετράγωνης σε μήκος 0,7 εκ. κάτω από το σφαιρίδιο.

Μετάβαση από Πρωτογεωμετρική σε Γεωμετρική περίοδο (:).

4. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ470 (Εικ. 3–4/αριστερά)

Περόνη με διακοσμητικό σφαιρίδιο και δισκοειδή κεφαλή με κομβίο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 12,2 εκ., διάμ. δισκ. 1,3 εκ., διάμ. σφαιρ. 1,1 εκ., μέγ. διάμ. βελ. 0,4 εκ.

Χυτή. Ελλιπής κατά το αιχμηρό άκρο. Λεία επιφάνεια. Πάτινα πράσινη. Καστανές επικαθίσεις κατά τόπους. Άνω απολήγει σε δίσκο με κομβίο στο κέντρο του, το οποίο σχηματίζεται από ωοειδές σωματίο με κυλινδρικό βραχύ στέλεχος με ημισφαιρική απόληξη στην κορυφή. Ανάμεσά τους δακτύλιος. Σε μικρή απόσταση από τον δίσκο σφαιρικό έξαρμα μεταξύ δύο πλαστικών λεπτότατων δακτυλίων. Διατομή βελόνης και στελέχους κεφαλής κυκλική.

Ύστερη Γεωμετρική περίοδος.

5. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ471 (Εικ. 3–4/2η από αριστερά)

Περόνη με διακοσμητικό σφαιρίδιο και δισκοειδή κεφαλή με κομβίο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 15,5 εκ., διάμ. δίσκου 1,4 εκ., διάμ. εξάρμ. 0,7 εκ.

Χυτή. Ελαφρώς αποκρουσμένη στο αιχμηρό άκρο. Πάτινα πράσινη και καστανή. Επιφάνεια κατά τόπους ερυθροκάστανη και διαβρωμένη. Δισκάριο αποκρουσμένο κατά το ήμισυ. Στο κέντρο του δισκαρίου εκφύεται συμπαγές κυλινδρικό κομβίο που απολήγει σε σφαιρίδιο με δακτύλιο κάτω. Σε μικρή απόσταση από τον δίσκο μικρό, σφαιρικό, ανομοιόμορφο λόγω διάβρωσης έξαρμα, που διακρίνεται από το στέλεχος άνω και κάτω με ελαφριές εγκοπές. Διατομή βελόνης και στελέχους κεφαλής κυκλική. Το πάχος του στελέχους μειώνεται στο μέσον του μήκους του.

Ύστερη Γεωμετρική περίοδος.

6. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ472 (Εικ. 3–4/3η από αριστερά)

Περώνη με διακοσμητικό σφαιρίδιο και δισκοειδή κεφαλή με κομβίο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 14,1 εκ., διάμ. δισκ. 1,1 εκ., διάμ. σφαιρ. 0,65 εκ., μέγ. διάμ. βελ. 0,35μ.

Χυτή. Ολόκληρη. Πράσινη πάτινα σε διάφορους τόνους και καστανόμαυρη. Έντονη διάβρωση στη βελόνη. Δισκάριο αποκρουσμένο κατά τόπους. Στο κέντρο του εκφύεται ατρακτόσχημο κομβίο που λήγει σε μικροσκοπικό ημισφαιρικό σωματίο πλαισιωμένο κάτω από πλαστικό δακτύλιο. Σε μικρή απόσταση από τον δίσκο σφαιρικό έξαρμα με ελαφριά γωνίωση στο περίγραμμα, οριζόμενο από εγκοπές. Βελόνη κυκλικής διατομής.

Ύστερη Γεωμετρική περίοδος.

7. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ473 (Εικ. 3–4/δεξιά)

Περώνη με διακοσμητικό σφαιρίδιο και δισκοειδή κεφαλή με κομβίο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 14,6 εκ., διάμ. δισκ. 0,8 εκ., διάμ. εξάρμ. 0,65 εκ., μέγ. διάμ. βελ. 0,4 εκ.

Χυτή. Ολόκληρη. Πάτινα πράσινη και καστανή. Ελαφρές αποκρούσεις στη βελόνη. Στο κέντρο του δισκαρίου εκφύεται ατρακτόσχημο κομβίο με ελαφρά γωνιώδες περίγραμμα στο μέσον, που απολήγει σε ημισφαιρικό σωματίο πλαισιωμένο κάτω από δακτύλιο. Σε μικρή απόσταση από τον δίσκο σφαιρικό έξαρμα οριζόμενο άνω και κάτω από εγκοπές. Κυκλική διατομή βελόνης και στελέχους κεφαλής, το πάχος των οποίων είναι μεγαλύτερο πλησίον του εξάρματος.

Ύστερη Γεωμετρική περίοδος.

8. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ475 (Εικ. 5–6/αριστερά)

Περώνη με διακοσμητικό σφαιρίδιο και δισκοειδή κεφαλή με κομβίο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 17,1 εκ., διάμ. δισκ. 1,1 εκ., διάμ. σφαιρ. 1 εκ.

Χυτή. Ελλιπής κατά το αιχμηρό άκρο. Πάτινα πράσινη. Κιτρινωπές επικαθίσεις. Ανομοιόμορφη επιφάνεια λόγω έντονης διάβρωσης. Δισκάριο ελλιπές κατά το ήμισυ της περιφέρειας με σπασμένο κομβίο. Σώζεται η χαμηλή κυλινδρική βάση πάνω στην οποία εδραζόταν. Σε μικρή απόσταση από το δισκάριο σφαιρικό έξαρμα μεταξύ δύο πλαστικών δακτυλίων. Διατομή βελόνης και στελέχους κεφαλής κυκλική.

Γεωμετρική περίοδος.

9. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ476 (Εικ. 5–6/μέσον)

Περώνη με διακοσμητικό σφαιρίδιο και δισκοειδή κεφαλή με κομβίο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 15,8 εκ., διάμ. σφαιρ. 1 εκ., μέγ. διάμ. βελ. 0,4 εκ.

Χυτή. Ελλιπής κατά το αιχμηρό άκρο. Ανομοιόμορφη επιφάνεια λόγω έντονης διάβρωσης. Πάτινα καστανή και σημειακά πράσινη. Δισκάριο ελλιπές κατά το μεγαλύτερο μέρος. Ημισφαιρικό κομβίο στο κέντρο του δισκαρίου, εδραζόμενο σε χαμηλή βάση, σπασμένο κατά το ήμισυ. Σε μικρή απόσταση από το δίσκο σφαιρικό έξαρμα μεταξύ δύο πλαστικών δακτυλίων. Διατομή βελόνης και στελέχους κεφαλής κυκλική.

Γεωμετρική περίοδος.

10. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ481 (Εικ. 5–6/δεξιά)

Περώνη με διακοσμητικό σφαιρίδιο και δισκοειδή κεφαλή με κομβίο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 34 εκ., διάμ. δισκ. 2 εκ., διάμ. σφαιρ. 1,6 εκ., μέγ. πάχ. βελ. 0,55 εκ.

Χυτή. Ολόκληρη, μεγάλου μήκους, με ανομοιόμορφη επιφάνεια λόγω διάβρωσης. Πάτινα πράσινη. Κατά τόπους διακρίνεται λεία καστανή επιφάνεια του μετάλλου. Άνω απολήγει σε δίσκο με πλαστικό κομβίο στο

κέντρο του, αμφικωνικού επιμηκυμένου σχήματος με μικρό δισκάριο στην κορυφή. Σε απόσταση από τον δίσκο σφαιρικό έξαρμα και εκατέρωθεν αυτού ανά τρεις επάλληλοι πλαστικοί δακτύλιοι. Διατομή στελέχους κεφαλής και βελόνης κυκλική.

Ύστερη Γεωμετρική – Πρώιμη Ανατολίζουσα περίοδος.

11. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ480 (Εικ. 7)

Περόνη με διακοσμητικό σφαιρίδιο και δισκοειδή κεφαλή με κομβίο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 22,5 εκ., διάμ. δίσκ. 1,4 εκ., διάμ. σφαιρ. 1,1 εκ., μέγ. πάχ. βελ. 0,3 εκ.

Χυτή. Ολόκληρη. Φθορές στην επιφάνεια λόγω διάβρωσης. Πάτινα πράσινη και καστανή. Στο κέντρο του δισκαρίου εκφύεται κομβίο σε σχήμα ημισφαιρικού σωματίου σε ψηλή κυλινδρική βάση και με μικροσκοπικό δισκάριο στην κορυφή. Σε μικρή απόσταση από το δισκάριο αμφικωνικό έξαρμα μεταξύ δύο δακτυλίων. Διατομή βελόνης κυκλική στο μεγαλύτερο τμήμα, τετράγωνη κάτω από το έξαρμα και τετράγωνη με αποστρωγγυλεμένες ακμές πάνω από αυτό. Στο σημείο μετάβασης από κυκλική σε τετράγωνη διατομή η βελόνη φέρει διπλή εγχάρακτη γραμμή.

Μέση Γεωμετρική – Ύστερη Γεωμετρική περίοδος.

12. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ474 (Εικ. 8–9/αριστερά, Σχ. 2/3η από αριστερά)

Περόνη με διακοσμητικό σφαιρίδιο και δισκοειδή κεφαλή με κομβίο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 18,3 εκ., διάμ. δίσκ. 1,1 εκ., διάμ. σφαιρ. 0,8 εκ.

Χυτή. Ελαφρώς αποκρουσμένη στο αιχμηρό άκρο. Λείπει μικρό τεμάχιο από τη βελόνη. Αποκρούσεις στην περιφέρεια του δισκαρίου. Ελαφρώς διαβρωμένη η επιφάνεια σε βελόνη, δίσκο και κομβίο. Πάτινα πράσινη και καστανή σκουρόχρωμη κατά τόπους. Σημειακά κιτρινωπές επικαθίσεις. Στο κέντρο του δίσκου εκφύεται από χαμηλή βάση σφαιρικό κομβίο με δισκάριο στην κορυφή. Σε μικρή απόσταση από το δίσκο πεπλεγμένο σφαιρικό έξαρμα μεταξύ δακτυλίων. Διατομή στελέχους κυκλική στο μεγαλύτερο τμήμα, τετράγωνη εκατέρωθεν του εξάρματος. Στο σημείο μετάβασης από κυκλική σε τετράγωνη διατομή η βελόνη φέρει διπλή εγχάραξη. Κάτω από το έξαρμα διακρίνεται οφιοειδής διαμήκης γραμμή αποδοσμένη με εγχάρακτη λεπτή τεθλασμένη γραμμή σε όλες τις έδρες του τετράγωνης διατομής στελέχους.

Γεωμετρική περίοδος.

13. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ477 (Εικ. 8–9/2η από αριστερά)

Περόνη με διακοσμητικό σφαιρίδιο και δισκοειδή κεφαλή με κομβίο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 21,5 εκ., διάμ. δίσκ. 1,4 εκ., διάμ. σφαιρ. 1,1 εκ., μέγ. πάχ. βελ. 0,4 εκ.

Χυτή. Αποκρουσμένη στο αιχμηρό άκρο. Πάτινα πράσινη σκουρόχρωμη και καστανή. Διαβρωμένη επιφάνεια. Λείπουν τεμάχια από την περιφέρεια του δισκαρίου. Στο κέντρο του δίσκου εκφύεται από χαμηλή βάση σφαιρικό κομβίο με δισκάριο στην κορυφή. Σε μικρή απόσταση από το δισκάριο διαμορφώνεται σφαιρικό πεπλεγμένο, σχεδόν αμφικωνικό έξαρμα μεταξύ δακτυλίων. Διατομή στελέχους κυκλική στο μεγαλύτερο τμήμα, τετράγωνη εκατέρωθεν του εξάρματος. Στο σημείο μετάβασης από κυκλική σε τετράγωνη διατομή η βελόνη φέρει διπλή δυσδιάκριτη λόγω διάβρωσης εγχάραξη.

Γεωμετρική περίοδος.

14. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ478 (Εικ. 8–9/3η από αριστερά)

Περόνη με διακοσμητικό έξαρμα και δισκοειδή κεφαλή με κομβίο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 22,9 εκ., διάμ. δίσκ. 1,4 εκ., διάμ. σφαιρ. 1 εκ., πάχ. βελ. 0,35 εκ.

Χυτή. Λείπουν τεμάχια από την περιφέρεια του δισκαρίου. Έντονη διάβρωση κατά τόπους στην επιφάνεια.

Πράσινη σκουρόχρωμη - καστανή πάτινα. Στο κέντρο του δίσκου εκφύεται από χαμηλή βάση σφαιρικό κομβίο με δισκάριο στην κορυφή. Σε μικρή απόσταση από το δισκάριο αμφικωνικό έξαρμα μεταξύ δύο δακτυλίων. Διατομή στελέχους κυκλική στο μεγαλύτερο τμήμα, τετράγωνη εκατέρωθεν του εξάρματος. Ίχνη δυσδιάκριτων εγχάρακτων γραμμιδίων αποδοσμένων με τρέμολο κάτω από το σωμάτιο. Στο σημείο μετάβασης από κυκλική σε τετράγωνη διατομή η βελόνη φέρει διπλή δυσδιάκριτη, λόγω διάβρωσης, εγχάραξη.

Γεωμετρική περίοδος.

15. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ479 (Εικ. 8-9/δεξιά)

Περόνη με διακοσμητικό έξαρμα και δισκοειδή κεφαλή με κομβίο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 23 εκ., διάμ. δισκ. 0,8 εκ., διάμ. σφαιρ. 1,05 εκ., μέγ. πάχ. βελ. 0,4 εκ.

Χυτή. Έντονη διάβρωση και φθορές κατά τόπους στην επιφάνεια. Πάτινα πράσινη. Στο κέντρο του δίσκου εκφύεται από χαμηλή βάση σφαιρικό κομβίο με δισκάριο στην κορυφή. Σε μικρή απόσταση από το δισκάριο αμφικωνικό έξαρμα μεταξύ δύο λεπτών πλαστικών δακτυλίων. Διατομή στελέχους κυκλική στο μεγαλύτερο τμήμα, τετράγωνη εκατέρωθεν του εξάρματος. Στο σημείο μετάβασης από κυκλική σε τετράγωνη διατομή η βελόνη φέρει διπλή, δυσδιάκριτη λόγω διάβρωσης, εγχάραξη.

Γεωμετρική περίοδος.

16. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ482 (Εικ. 10/αριστερά)

Περόνη με διακοσμητικό έξαρμα και δισκοειδή κεφαλή με κομβίο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 10,9 εκ., διάμ. δισκ. 1,4 εκ., διάμ. εξάρμ. 0,7 εκ., μέγ. πάχ. βελ. 0,3 εκ.

Χυτή. σπασμένη στο αιχμηρό άκρο. Λείπουν τεμάχια από την περιφέρεια του δίσκου. Ανομοιόμορφη επιφάνεια λόγω διάβρωσης. Πάτινα πράσινη. Κατά τόπους επιφάνεια λεία καστανομέλανη και στο κάτω σπασμένο άκρο αδρή καστανέρυθη. Απολήγει σε δίσκο με λεπτό, μικρό σπειροειδές κομβίο στο κέντρο του, που σχηματίζεται από 3 επάλληλους δακτυλίους πάνω σε ψηλή κυλινδρική βάση. Σε μικρή απόσταση από το δίσκο αμφικωνικό έξαρμα και εκατέρωθεν αυτού ανά ένας πλαστικός δακτύλιος. Ίχνη δυσδιάκριτων εγχάρακτων γραμμιδίων αποδοσμένων με τρέμολο κάτω από το σωμάτιο. Διατομή στελέχους τετράγωνη σε όλο το σωζόμενο μήκος. Σταδιακή αύξηση του πάχους του στελέχους στα σημεία συνάντησης με το αμφικωνικό σωμάτιο.

Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ περίοδος.

17. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ483 (Εικ. 10/δεξιά)

Περόνη με διακοσμητικό έξαρμα και δισκοειδή κεφαλή με κομβίο. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 9,8 εκ., διάμ. δισκ. 01,4 εκ., διάμ. εξάρμ. 0,7 εκ., μέγ. πάχ. βελ. 0,3 εκ.

Χυτή. Σπασμένη στο κάτω άκρο. Λείπει τεμάχιο από την περιφέρεια του δίσκου. Ανομοιόμορφη επιφάνεια λόγω διάβρωσης. Πάτινα πράσινη. Κατά τόπους επιφάνεια λεία καστανομέλανη και στο κάτω σπασμένο άκρο αδρή καστανέρυθη. Απολήγει σε δίσκο με λεπτό, μικρό σπειροειδές κομβίο στο κέντρο του, που σχηματίζεται από 3 επάλληλους δακτυλίους πάνω σε ψηλή κυλινδρική βάση. Σε μικρή απόσταση από το δίσκο αμφικωνικό έξαρμα και εκατέρωθεν αυτού ανά ένας πλαστικός δακτύλιος. Διατομή στελέχους τετράγωνη σε όλο το σωζόμενο μήκος. Σταδιακή αύξηση του πάχους του στελέχους στα σημεία συνάντησης με το αμφικωνικό σωμάτιο.

Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ περίοδος.

18. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ485α (Εικ. 11-12/αριστερά)

Περόνη με διακοσμητικό έξαρμα και δισκοειδή κεφαλή. Μπρούτζος.

Μήκ. 37,2 εκ., μέγ. διάμ. δισκ. 1,9 εκ., μέγ. διάμ. εξάρμ. 0,4 εκ., μέγ. πάχ. βελ. 0,3 εκ.

Χυτή και σφυρήλατη. Ακέραιη. Αδρή επιφάνεια λόγω διάβρωσης. Πάτινα πράσινη σκουρόχρωμη. Κατά τόπους

διακρίνεται η αρχική χρυσίζουσα επιφάνεια του μετάλλου. Η κεφαλή σχηματίζει οξεία απόληξη και φέρει ελασμάτινο ανεξάρτητο δισκάριο με οπή στο κέντρο, στερεωμένο στο στέλεχος, το οποίο είναι αιχμηρό και ελαφρώς πεπλατυσμένο με σφυρηλάτηση, προφανώς για τη συγκράτηση του δισκαρίου. Σε αρκετή απόσταση από το δισκάριο το στέλεχος φέρει αμφικωνικό μικρό σωματίο με εγκοπές άνω και κάτω. Το πάχος του στελέχους πλησίον του εξάρματος είναι μεγαλύτερο. Διατομή βελόνης τετράγωνη και στο αιχμηρό της άκρο κυκλική.

Ύστερη Γεωμετρική περίοδος.

19. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Α485β (Εικ. 11–12/δεξιά)

Περόνη με διακοσμητικό έξαρμα και δισκοειδή κεφαλή. Μπρούτζος.

Μήκ. 36,4 εκ., διάμ. δισκ. 1,8 εκ., μέγ. διάμ. εξάρμ. 0,4 εκ.

Σπασμένο το κάτω αιχμηρό άκρο. Αδρή επιφάνεια λόγω διάβρωσης. Πάτινα πράσινη σκουρόχρωμη-καστανομέλανη. Κατά τόπους διακρίνεται η αρχική χρυσίζουσα επιφάνεια του μετάλλου. Η κεφαλή σχηματίζει οξεία απόληξη και φέρει ελασμάτινο ανεξάρτητο δισκάριο, με κεντρική οπή, το οποίο κατασκευάστηκε ξεχωριστά και προσαρτήθηκε στο στέλεχος, που είναι αιχμηρό, ελαφρώς πεπλατυσμένο και συστραμμένο με σφυρηλάτηση, πιθανότατα για να ασφαλίσει το δισκάριο στη θέση του. Σε αρκετή απόσταση από το δισκάριο το στέλεχος διαμορφώνει ατρακτόσχημο μικρού μεγέθους έξαρμα. Διατομή βελόνης τετράγωνη και προς το αιχμηρό της άκρο κυκλική.

Ύστερη Γεωμετρική περίοδος.

20. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Α486 (Εικ. 13–15, Σχ. 3/αριστερά)

Επιμήκης περόνη με πέντε ανισομεγέθη εξάρματα στην κεφαλή. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 47 εκ., διάμ. μέγ. εξάρμ. 1 εκ., μέγ. διάμ. στελ. 0,4 εκ.

Χυτή. Αποκρουσμένη στο κάτω άκρο και στην απόληξη της κεφαλής. Πάτινα πρασινή ανοιχτόχρωμη. Κατά τόπους διακρίνεται λεία καστανέρυθρη επιφάνεια. Η κεφαλή σχηματίζεται πλαστικά από πέντε αμφικωνικά σωματία σε απόσταση το ένα από το άλλο. Το μεσαίο είναι μεγαλύτερο, ενώ τα άλλα ανά δύο ισομεγέθη (σχήμα α,β,γ,β,α). Το στέλεχος μεταξύ των εξαρμάτων και κάτω από αυτά διακοσμείται σε όλες τις έδρες του με οφιοειδή γραμμή αποδοσμένη με τρέμολο. Διατομή στελέχους κυκλική στο στέλεχος σχεδόν στο σύνολό του (σε μήκος περίπου 30,5 εκ.) και τετράγωνη στην κεφαλή (σε μήκος περ. 16,5 εκ.).

Μέση Γεωμετρική ΙΙ (;) – Πρώιμη Ανατολίζουσα περίοδος (8ος αι. π.Χ.).

21. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Α487 (Εικ. 16, Σχ. 2/δεξιά)

Περόνη με πλούσια πλαστικά διαμορφωμένη κεφαλή. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 24,5 εκ., μέγ. διάμ. κεφαλής 0,7 εκ., μέγ. διάμ. βελ. 0,4 εκ.

Χυτή. Ακέραιη και σε πολύ καλή κατάσταση. Πάτινα πράσινη. Ελαφριές αποκρούσεις και απολεπίσεις κατά τόπους στη βελόνη. Σε σημεία διακρίνεται η χρυσοκάστανη αρχική επιφάνεια του μετάλλου. Η κεφαλή σχηματίζεται από κάτω προς τα πάνω από μικρό ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο έξαρμα, ελαφρώς διευρυμένο προς τα πάνω και με εγχάρακτο Χ σε κάθε ορατή πλευρά, δύο σφαιρικά εξάρματα, πλαστικό δακτύλιο, δισκάριο, 29 επάλληλα πεπιεσμένα σφαιρίδια και κωνική απόληξη. Διατομή στελέχους κυκλική.

Ύστερη Γεωμετρική περίοδος.

22. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Α489 (Εικ. 17–18, Σχ. 3/δεξιά)

Περόνη με φυλλόσχημη κεφαλή. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 18,5 εκ., μέγ. σωζ. πλάτ. 2 εκ., μήκ. φύλλου: 5,7 εκ., μέγ. πάχ. βελ. 0,45 εκ.

Χυτή. Ελλιπής στο κάτω άκρο. Αποκρούσεις με απώλεια υλικού στην περιφέρεια του φυλλόσχημου τμήματος

και στο στέλεχος. Πράσινη πάτινα και κατά τόπους καστανή. Λεία επιφάνεια. Ελειψοειδούς σχήματος φυλλόσχημη διαμόρφωση, σχεδόν επίπεδη και ανεπαίσθητα ρομβοειδούς διατομής. Εκατέρωθεν αυτής ανά ένα αμφικωνικό σωματίο μεταξύ επάλληλων λεπτών ανάγλυφων δακτυλίων. Η άνω απόληξη, υπό μορφή βραχέος στελέχους κυκλικής διατομής, φέρει ζεύγος παρόμοιων δακτυλίων στο άκρο της. Αμφότερες οι επιφάνειες του φυλλόσχημου ελάσματος περιγράφονται με τρεις εγχάρακτες παράλληλες γραμμές. Ζεύγος διαμήκων γραμμών αποδοσμένων με συνεχή στικτά C χωρίζει το φύλλο σε δύο ισομεγέθη μέρη, τα οποία κοσμούνται το καθένα με τρεις έντυπους διπλούς ομόκεντρους κύκλους με ένστιγμο κέντρο σε διαμήκη σειρά. Διακόσμηση όμοια και στις δύο πλευρές. Το στέλεχος, στο άνω τμήμα του και σε μήκος 3 εκ., φέρει δυσδιάκριτες διαμήκεις εγχάρακτες κυματοειδείς γραμμές που ορίζουν τις παρυφές κάθε πλευράς του. Διατομή στελέχους βελόνης τετράγωνη και στην κορυφή της οκταγωνική.

Μέση/Ύστερη Γεωμετρική – Υπογεωμετρική περίοδος.

23. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ468α (Εικ. 19–20/δεξιά, Εικ. 21, Σχ. 2/2η από αριστερά)

Περόνη με δύο εξάρματα και επάλληλους δακτυλίους στην κεφαλή. Μπρούτζος.

Μήκ. 29 εκ., διάμ. εξαρμ. 0,8 εκ., μέγ. πάχ. βελ. 0,4 εκ.

Χυτή. Ακέραιη. Το κάτω άκρο ελαφρώς αμβλυμένο. Ανομοιόμορφη η επιφάνεια λόγω διάβρωσης με πολλά μικρά «οιδήματα» του μετάλλου. Πάτινα πράσινη ανοικτόχρωμη. Ιζήματα καστανοκίτρινα κατά τόπους. Η κεφαλή διαμορφώνεται άνω από οκτώ επάλληλους ανάγλυφους δακτυλίους και κάτω από δύο ισομεγέθη αμφικωνικά εξάρματα σε μικρή απόσταση το ένα από το άλλο. Διατομή βελόνης κυκλική στο μεγαλύτερο τμήμα και τετράγωνη στην άνω απόληξη, όπως και στο στέλεχος της κεφαλής ανάμεσα στα εξάρματα, το οποίο φέρει εγχάρακτα ζεύγη παράλληλων λοξών διακοσμητικών γραμμιδίων στο ίδιο ύψος στις απέναντι πλευρές (κάτω από το κατώτερο εξάρμα).

Μέσα 9ου – 8ος αι. π.Χ.

24. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ468β (Εικ. 19–20/αριστερά, Σχ. 2/αριστερά)

Περόνη με δύο εξάρματα και επάλληλους δακτυλίους στην κεφαλή. Μπρούτζος.

Μήκ. 29,4 εκ., διάμ. εξαρμ. 0,9 εκ., μέγ. πάχ. βελ. 0,5 εκ. Χυτή. Ακέραιη. Ανομοιόμορφη η επιφάνεια λόγω διάβρωσης με πολλά μικρά «οιδήματα» του μετάλλου. Πάτινα πράσινη ανοικτόχρωμη. Ιζήματα καστανοκίτρινα κατά τόπους. Η κεφαλή διαμορφώνεται άνω από οκτώ επάλληλους ανάγλυφους δακτυλίους και κάτω από δύο ισομεγέθη αμφικωνικά εξάρματα σε μικρή απόσταση το ένα από το άλλο. Διατομή βελόνης κυκλική στο μεγαλύτερο μέρος και τετράγωνη στο άνω τμήμα της, όπως και στο στέλεχος της κεφαλής ανάμεσα στα εξάρματα, με εγχάρακτα λοξά διακοσμητικά γραμμίδια, δυσδιάκριτα λόγω διάβρωσης κάτω από το κατώτερο εξάρμα.

Μέσα 9ου – 8ος αι. π.Χ.

25. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ484 (Εικ. 22)

Περόνη με δύο εξάρματα και επάλληλους δακτυλίους στην κεφαλή. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 10,6 εκ., μέγ. διάμ. εξαρμ. 0,7 εκ., μέγ. διάμ. στελ. 0,4 εκ.

Χυτή. Καμπυλώνεται ελαφρώς. Σπασμένη στο κάτω άκρο και στην απόληξη της κεφαλής, με πολλές αποκρούσεις κατά τόπους. Σε σημείο της βελόνης προς το χαμένο αιχμηρό άκρο το στέλεχος λεπταίνει έντονα. Πάτινα πράσινη σκουρόχρωμη και καστανή. Κωνική απόληξη, σπασμένη στο άνω άκρο, η οποία διαμορφώνεται από τρεις επάλληλους δακτυλίους μειούμενης διαμέτρου σταδιακά προς τα πάνω. Ζεύγος αμφικωνικών ακόσμητων εξαρμάτων σε μικρή απόσταση το ένα από το άλλο. Το μεταξύ τους στέλεχος, όπως και η βελόνη, κυκλικής διατομής και ελαφρώς διογκωμένο στο μέσον.

Μέσα 8ου – πρώιμος 7ος αι. π.Χ.

26. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ491 (Εικ. 23)

Περόνη με σφαιρίδιο και ανάγλυφα στοιχεία στην κεφαλή. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 16 εκ., διάμ. μέγ. σφαιρ. 1,07 εκ., διάμ. δισκ. 1,1 εκ.

Χυτή. Ολόκληρη. Ελαφρώς στρεβλωμένη η βελόνη στο κάτω ήμισυ. Αποκρούσεις στη βελόνη. Πάτινα ανομοιόμορφη καστανή, πρασινωπή και μελανή. Κατά τόπους διακρίνεται η αρχική χρυσοκάστανη επιφάνεια του μετάλλου. Απολήγει σε παχύ δισκίο. Σε μικρή απόσταση από αυτό σχηματίζεται ελαφρώς πεπαισμένο σφαιρίδιο μεταξύ πλαστικών δακτυλίων και μικρών σφαιρικών εξαρμάτων. Διατομή βελόνης κυκλική κάτω και τετράγωνη πάνω, με σταδιακά αυξανόμενο πάχος στη συμβολή με την κεφαλή.

8ος – πρώιμος 7ος αι. π.Χ.

27. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ524 (Εικ. 24)

Περόνη με επάλληλους δακτυλίους σε σχήμα ανεστραμμένου κόλουρου κώνου στην κεφαλή. Μπρούτζος.

Μήκ. 5,2 εκ., μέγ. διάμ. κεφαλής 0,95 εκ., μέγ. διάμ. στελ. 0,3 εκ.

Χυτή. Αποκρουσμένη στο αιχμηρό άκρο, όπου το στέλεχος καμπυλώνεται ελαφρώς κοντά στην αιχμή. Διαβρωμένη η επιφάνεια. Πάτινα πράσινη ανοικτόχρωμη και καστανομέλανη. Καστανές ιζηματοειδείς επικαθίσεις κατά τόπους. Η κεφαλή διαμορφώνεται από τέσσερις επάλληλους δακτυλίους, με σταδιακά από κάτω προς τα πάνω μειούμενη διάμετρο και πάχος. Στο κέντρο της επίπεδης άνω πλευράς μικρό ημισφαιρικό κομβίο. Διατομή στελέχους βελόνης κυκλική.

Τέλη 8ου – 7ος αι. π.Χ.

28. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ498 (Εικ. 25/αριστερά)

Κεφαλή περόνης με δύο ανισομεγέθη σφαιρίδια, πηνία και δισκοειδή απόληξη. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 3,1 εκ., διάμ. στελ. 0,3 εκ., διάμ. μέγ. σφαιρ. 1 εκ.

Χυτή. Κεφαλή περόνης με μικρό τμήμα στελέχους της βελόνης. Πάτινα πράσινη και καστανή. Καστανές ιζηματοειδείς επικαθίσεις κατά τόπους. Απολήγει σε δισκίο, από το οποίο διατηρείται τεμάχιο από το κέντρο του με μικρό ημισφαιρικό κομβίο. Κάτω από τον δίσκο δύο ανισομεγέθη σφαιρικά εξάρματα, το μεγαλύτερο επάνω και το μικρότερο κάτω. Ανάμεσα σε δισκίο και ανώτερο σφαιρίδιο, όπως και μεταξύ των σφαιριδίων, από ένα πηνίο διευρυμένο προς τα επάνω. Ανάγλυφος δακτύλιος στη μετάβαση από τη βελόνη κυκλικής διατομής στην κεφαλή.

Αρχαϊκή περίοδος.

29. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ497 (Εικ. 25/δεξιά)

Περόνη με σφαιρίδιο, πηνία, δακτυλίους και δισκοειδή απόληξη. Μπρούτζος.

Μήκ. 5,4 εκ., διάμ. δισκ. 0,9 εκ., διάμ. σφαιρ.: 0,8 εκ.

Χυτή. Σπασμένη στο αιχμηρό άκρο. Πάτινα πράσινη σκουρόχρωμη - καστανή. Καστανοκίτρινες ιζηματοειδείς επικαθίσεις κατά τόπους. Η κεφαλή διαμορφώνεται από κάτω προς τα πάνω με ζεύγος επάλληλων πλαστικών δακτυλίων, πηνίο, σφαιρίδιο, πηνίο και απόληξη σε επίπεδο λεπτό δισκίο με ημισφαιρικό κομβίο στο κέντρο του. Διατομή στελέχους βελόνης κυκλική.

Αρχαϊκή περίοδος.

30. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ494 (Εικ. 26/αριστερά)

Περόνη με δύο ανισομεγέθη σφαιρίδια, δακτυλίους και δισκοειδή απόληξη. Μπρούτζος.

Μήκ. 15,7 εκ., διάμ. δισκ. 2 εκ., διάμ. μεγ. σφαιρ. 0,8 εκ.

Χυτή. Ακέραη. Πράσινη ανοικτόχρωμη πάτινα. Καστανές ιζηματοειδείς επικαθίσεις κατά τόπους. Η κεφαλή απολήγει σε δισκάριο με ελαφρώς υπερυψωμένη περιφέρεια και διακοσμητικό ημισφαιρικό κομβίο στο κέντρο του πάνω σε χαμηλή βάση. Σε μικρή απόσταση κάτω από το δισκάριο σφαιρίδιο μεταξύ πλαστικών δακτυλίων και εν συνεχεία προς τα κάτω μικρότερο σφαιρικό έξαρμα και τρεις επάλληλοι πλαστικοί δακτύλιοι. Διατομή στελέχους βελόνης κυκλική.

Αρχαϊκή περίοδος.

31. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ495 (Εικ. 26/δεξιά)

Περώνη με δύο ανισομεγέθη σφαιρίδια, δακτυλίους και δισκοειδή απόληξη. Μπρούτζος.

Μήκ. 14,9 εκ., μεγ. διάμ. δισκ. 2 εκ., διάμ. μεγ. σφαιρ. 0,7 εκ., μέγ. διάμ. βελ. 0,3 εκ.

Χυτή. Ελαφρώς σπασμένη στο αιχμηρό άκρο. Πράσινη πάτινα. Καστανές ιζηματοειδείς επικαθίσεις κατά τόπους. Η κεφαλή απολήγει σε λεπτό επίπεδο δισκάριο με πλαστικό κομβίο στο κέντρο του. Ζεύγος εγχάρακτων ομόκεντρων κύκλων ορίζουν την ελάχιστη υπερυψωμένη περιφέρεια. Σε μικρή απόσταση από το δισκάριο σφαιρίδιο μεταξύ πλαστικών δακτυλίων και σε συνεχεία προς τα κάτω μικρότερο σφαιρικό έξαρμα και τρεις επάλληλοι πλαστικοί δακτύλιοι. Διατομή στελέχους βελόνης κυκλική.

Αρχαϊκή περίοδος.

32. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ500 (Εικ. 27/δεξιά)

Περώνη με δύο ανισομεγέθη σφαιρίδια, δακτυλίους και δισκοειδή απόληξη. Μπρούτζος.

Μήκ. 17,5 εκ., διάμ. δίσκου 2,4 εκ., διάμ. μεγ. σφαιρ. 1. εκ.

Χυτή. Ακέραη. Πάτινα μελανή, καστανή και πράσινη. Άνω απολήγει σε δισκάριο που διαθέτει πλαστικό κολουροκωνικό κομβίο στο κέντρο, ζεύγος εγχάρακτων ομόκεντρων κύκλων στην περιφέρεια της άνω πλευράς και περιχέλιωμα, εξέχον άνω και κάτω και με οριζόντια εγχάρακτη γραμμή εξωτερικά. Στην κάτω επιφάνεια κολουροκωνικό χαμηλό στοιχείο και ακολουθούν προς τα κάτω δύο σχεδόν ισομεγέθη σφαιρικά πεπιεσμένα εξάρματα με κατακόρυφες εγχαραξεις μεταξύ πλαστικών δακτυλίων. Ζεύγος δακτυλίων στη βάση της κεφαλής. Διατομή στελέχους βελόνης κυκλική.

Αρχαϊκή περίοδος.

33. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ499 (Εικ. 27/αριστερά)

Περώνη με δύο ανισομεγέθη σφαιρίδια, δακτυλίους και δισκοειδή απόληξη. Μπρούτζος.

Σωζ. μήκ. 7,2 εκ., διάμ. μεγ. στελ. 1,1 εκ., διάμ. δίσκου 1,8 εκ.

Χυτή. Σχεδόν ακέραη, ελαφρώς αποκρουσμένη στο αιχμηρό άκρο. Πάτινα πράσινη με έντονη παρουσία αζουρίτη στην κεφαλή. Καστανές ιζηματοειδείς επικαθίσεις κατά τόπους. «Οΐδημα» του μετάλλου σε άνω πλευρά δισκαρίου. Άνω απολήγει σε παχύ δίσκο με ημισφαιρικό κομβίο στο κέντρο του. Στην περιφέρεια του δίσκου τρεις οριζόντιες επάλληλες εγχάρακτες γραμμές. Σε μικρή απόσταση από τον δίσκο και μεταξύ πλαστικών δακτυλίων δύο ανισομεγέθη σφαιρικά πεπιεσμένα εξάρματα με 22 κατακόρυφες εγχαραξεις το επάνω και 26 το κάτω. Απλός δακτύλιος ανάμεσα σε δισκάριο και ανώτερο σφαιρίδιο, ζεύγος δακτυλίων στα σφαιρίδια («δεμένες ψήφοι»). Το κατώτερο σφαιρίδιο εδράζεται σε σύμφυτο δισκάριο. Διατομή στελέχους βελόνης κυκλική.

Αρχαϊκή περίοδος.

34. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ496 (Εικ. 28)

Περώνη με τρία ανισομεγέθη σφαιρίδια, δακτυλίους και δισκοειδή απόληξη. Μπρούτζος.

Μήκ. 9,7 εκ., διάμ. δισκ. 2,1 εκ., μεγ. διάμ. σφαιρ. 0,9 εκ., μέγ. πάχ. βελόνης 0,3 εκ.

Χυτή. Σπασμένη στο αιχμηρό άκρο. Ελάχιστες αποκρούσεις στην περιφέρεια του δισκαρίου. Πάτινα πράσινη ανοικτόχρωμη - καστανή. Καστανές ιζηματοειδείς επικαθίσεις κατά τόπους. Η κεφαλή κοσμεείται με τρία σφαιρίδια σταδιακά αυξανόμενου μεγέθους από κάτω προς τα πάνω. Ζεύγος πλαστικών δακτυλίων κάτω από τα ακραία σφαιρίδια. Ένας δακτύλιος πάνω από το ανώτερο και κάτω από το μεσαίο. Η κεφαλή απολήγει σε λεπτό επίπεδο δισκάριο με πλαστικό ημισφαιρικό κομβίο στο κέντρο του. Διατομή στελέχους βελόνης κυκλική. Αρχαϊκή περίοδος.

35. EAM Ap. ευρ. Α508 (Εικ. 29/δεξιά, Σχ. 4/δεξιά)

Περόνη με σφαιρίδια, δακτυλίους και μπουμπούκι στην απόληξη. Μπρούτζος.

Μήκ. 5,6 εκ., μέγ. διάμ. κεφαλής 1 εκ.

Χυτή. Ακέραιη, μικρού μεγέθους. Πάτινα πράσινη, κατά τόπους καστανομέλανη. Η κεφαλή απολήγει σε σχηματοποιημένο σχεδόν αμφικωνικό μπουμπούκι με εγχάρακτα ζικ ζακ στη βάση του άνω ημίσεος και πλαστικό μικροσκοπικό κομβίο στην κορυφή του. Κάτω από το μπουμπούκι μικρό σφαιρικό πεπιεσμένο έξαρμα μεταξύ επάλληλων πλαστικών δακτυλίων (δύο επάνω και τέσσερις ανισομεγέθεις κάτω, αυξανόμενου μεγέθους από κάτω προς τα πάνω). Στέλεχος βελόνης κυκλικής διατομής.

6ος αι. π.Χ.

36. EAM Ap. ευρ. Α507 (Εικ. 29/αριστερά, Σχ. 4/αριστερά)

Περόνη με δακτυλίους και μπουμπούκι (:) στην απόληξη. Μπρούτζος.

Μήκος 4,7 εκ., μέγ. διάμ. κεφαλής 1 εκ.

Χυτή. Ακέραιη, μικρού μεγέθους. Πάτινα πράσινη, κατά τόπους καστανέρυθη. Η κεφαλή σχηματίζεται από αμφικωνικό έξαρμα με έξι κατακόρυφες εγχαράξεις σε σταθερή απόσταση, μεταξύ δύο πλαστικών δακτυλίων. Στην απόληξη κωνικό κομβίο με ζεύγος δακτυλίων στην κορυφή. Κάτω από το έξαρμα παρόμοιο ανεστραμμένο κωνικό στοιχείο και σύστημα τεσσάρων επάλληλων πλαστικών δακτυλίων. Βραχύ στέλεχος βελόνης κυκλικής διατομής.

Αρχαϊκή περίοδος (:).

37. EAM Ap. ευρ. Α527 (Εικ. 30/δεξιά)

Περόνη με κεφαλή σε σχήμα κωδίας μήκωνος. Μπρούτζος.

Μήκ. 12,1 εκ., μέγ. διάμ. κεφαλής 1,3 εκ., μέγ. διάμ. στελ. 0,35 εκ.

Χυτή. Ελαφρώς αποκρουσμένη στο αιχμηρό άκρο. Πάτινα πράσινη στην κεφαλή, καστανομέλανη στη βελόνη. Καστανές ιζηματοειδείς επικαθίσεις κατά τόπους. Διάβρωση κυρίως στη βελόνη. Η κεφαλή αποτελεί χωριστό τμήμα από τη βελόνη, έχει σχήμα κωδίας μήκωνος και αποτελείται από συμπαγές σφαιρικό σωματίο με οκτώ βαθιές κατακόρυφες αυλακώσεις που το διαιρούν ακτινωτά σε οκτώ ίσα ραβδωτά τμήματα, πλαισιωμένο άνω και κάτω με πλαστικό δακτύλιο. Ο ανώτερος κοσμεείται με κατακόρυφα εγχάρακτα γραμμίδια. Κομβίο στο κέντρο της άνω πλευράς του σωματίου, το οποίο διαμορφώνεται από κολουροκωνικό τμήμα πάνω σε χαμηλό στέλεχος κυκλικής διατομής. Η άνω πλευρά σχηματίζει ανάγλυφο στην περιφέρεια πεντάφυλλο ρόδακα γύρω από κυλινδρική υποδοχή. Κάτω από το σωματίο υπάρχει κυβόσχημο έξαρμα με ζεύγος οριζόντιων εγχαράξεων σε κάθε πλευρά και τρεις επάλληλοι πλαστικοί δακτύλιοι. Διατομή στελέχους βελόνης κυκλική.

Ύστερη Αρχαϊκή περίοδος (ύστερος 6ος – πρώιμος 5ος αι. π.Χ.).

38. EAM Ap. ευρ. Α528 (Εικ. 30/αριστερά)

Κεφαλή περόνης σε σχήμα κωδίας μήκωνος. Μπρούτζος.

Μήκ. 2,4 εκ., μέγ. διάμ. 1,1 εκ.

Χυτή. Καστανή πράσινη πάτινα. Έντονη διάβρωση, αλλοιωμένη επιφάνεια. Αποτελείται από συμπαγές σωματίο σχήματος ανεστραμμένου κόλουρου κώνου, έντονα διογκωμένου και με βαθιές κατακόρυφες εγχαράξεις. Στην άνω επίπεδη επιφάνεια προεξέχει κυλινδρικό χαμηλό στέλεχος, με δακτύλιο και τέσσερα μυτερά μικροσκοπικά ανάγλυφα πέταλα που κλίνουν προς τα μέσα στην κορυφή. Κάτω από το σωματίο έξι επάλληλοι πλαστικοί δακτύλιοι σε δύο συστήματα των τριών. Στο κάτω άκρο διακρίνεται η κυκλική υποδοχή με την χαμένη σιδερένια βελόνη.

Ύστερη Αρχαϊκή περίοδος (ύστερος 6ος – πρώιμος 5ος αι. π.Χ.).

39. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ 504 (Εικ. 31)

Περόνη με κεφαλή σε σχήμα κωδίας μήκωνος. Άργυρος.

Μήκ. 9,8 εκ., μέγ. διάμ. κεφαλής 0,6 εκ., μέγ. διάμ. στελ. 0,3 εκ.

Χυτή. Ακέραιη. Απίοσχημη κάψα με μικρή επίστεψη σχήματος ανεστραμμένου κώνου. Βελόνη κυκλικής διατομής με μικρό σφαιρικό έξαρμα πλαισιωμένο από πλαστικούς δακτυλίους κάτω από την κεφαλή.

Αρχαϊκή περίοδος.

40. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ517 (Εικ. 32)

Περόνη με σπειροειδή κεφαλή. Μπρούτζος.

Μήκ. 8,7 εκ., μέγ. πλάτ. κεφαλής 0,4 εκ., μέγ. διάμ. στελ. 0,2 εκ.

Σφυρήλατη. Ακέραιη. Πάτινα ανοικτόχρωμη πρασινωπή. Ανομοιόμορφη επιφάνεια λόγω διάβρωσης. Το κυκλικής διατομής στέλεχος διευρύνεται προς την κεφαλή και ελίσσεται σπειροειδώς 1 ½ φορές.

Αρχαϊκή περίοδος (;).

41. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ520 (Εικ. 33/αριστερά)

Διπλή περόνη με τρίφυλλη κεφαλή. Μπρούτζος.

Μήκ. 8,9 εκ., μέγ. διάμ. κεφαλής 1,06 εκ., μέγ. πάχ. 0,25 εκ.

Αδρή η επιφάνεια λόγω διάβρωσης. Πάτινα πράσινη και καστανή. Λείπει το ένα αιχμηρό άκρο. Αποτελείται από μονοκόμματο σύρμα κυκλικής διατομής, λυγισμένο στα δύο, το οποίο με τρεις διαδοχικούς ελιγμούς σχηματίζει τρία φύλλα σχήματος $\frac{3}{4}$ κύκλου στην κεφαλή.

Τύπος 7ου αι. π.Χ. έως Ελληνιστικά χρόνια.

42. ΕΑΜ Αρ. ευρ. Λ519 (Εικ. 33/δεξιά)

Διπλή περόνη με τρίφυλλη κεφαλή. Μπρούτζος.

Μήκ. 9,4 εκ., μέγ. διάμ. κεφαλής 1,08 εκ., μέγ. πάχ. 0,2 εκ.

Ακέραιη. Πάτινα πράσινη ανοικτόχρωμη και μελανή. Αδρή σε σημεία η επιφάνεια λόγω διάβρωσης. Αποτελείται από μονοκόμματο σύρμα κυκλικής διατομής, λυγισμένο στα δύο, το οποίο με τρεις διαδοχικούς ελιγμούς σχηματίζει τρία μακρόστενα φύλλα στην κεφαλή. Το ένα σκέλος παρουσιάζει ελαφριά κάμψη σχεδόν στο μέσον του μήκους του.

Τύπος 7ου αι. π.Χ. έως Ελληνιστικά χρόνια.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να εκφράσω ιδιαίτερες ευχαριστίες στην επίτιμη διευθύντρια του ΕΑΜ κ. Μ. Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου και στον Προϊστάμενο του Τμήματος Συλλογών Αγγείων, Έργων Μεταλλοτεχνίας και Μικροτεχνίας του ΕΑΜ, κ. Γ. Καββαδία για τη χορήγηση άδειας μελέτης του υλικού. Επίσης, ευχαριστώ θερμά τη συμφοιτήτρια, συνάδερφο και φίλη Νομική Παλαιοκρασσά, η οποία μελετά και θα δημοσιεύσει μελλοντικά τη συλλογή των ιατρικών εργαλείων του Κ. Λάμπρου, όπως και το ιστορικό της κατάσχεσης και του επαναπατρισμού τους, για τα στοιχεία από την προσωπική της έρευνα στο αρχαιολογικό υλικό που μοιράστηκε μαζί μου. Επίσης, είμαι ευγνώμων στους αγαπημένους φίλους και συναδέλφους, συντηρητές αρχαιοτήτων στο ΕΑΜ, νυν και πρώην, Γεράσιμο Μακρή, Γεωργία Καραμαργιού, Παναγιώτη Λάζαρη, Ουρανία Καψοκόλη και Σοφία Σπυριδάκη, για τις καίριες παρατηρήσεις τους και τη διευκόλυνσή μου κατά τη διάρκεια της μελέτης. Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην πολυτάλαντη συνάδελφο Μαρία Κοντάκη για τις υπέροχες φωτογραφίες της (όλες οι φωτογραφίες που πλαισιώνουν το κείμενο ανήκουν στο Φωτογραφικό Αρχείο του ΕΑΜ· Copyright ©ΥΠΠΟΑ/ Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο/ ΟΔΑΠ) και στην αγαπητή συνάδελφο Νικολέττα-Κανέλλα Κλαδούρη για την εξέταση των περονών με τη μέθοδο φθορισμομετρίας ακτίνων-Χ (XRF). Τέλος, ευχαριστώ θερμά την κ. Ασπασία Δριγκοπούλου για τα εξαιρετικά σχέδια των κοσμημάτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασούλης Δ., επιμ. 2017. *Vanity. Ιστορίες κοσμημάτων από τις Κυκλάδες/Jewellery stories from the Cyclades. Περιοδική Έκθεση/Temporary Exhibition*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων.
- Ανδρειωμένου, Α. 2001. «Το εργαστήριο χαλκοτεχνίας της Ακράϊφιας (830–480 π.Χ.). Συμβολή στη χρονολόγηση ενίων τύπων κοσμημάτων». Στο *Καλλίστευμα. Μελέτες προς τιμήν της Όλγας Τζάχου-Αλεξανδρή*, επιμ. Α. Αλεξανδρή και Ι. Λεβέντη, 469–526. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, ICOM – Ελληνικό Τμήμα.
- Ανδρέου, Η. 2000. «Χάλκινα αγγεία από τάφους της Μερόπης Πωγωνίου». Στο *ΜΥΡΤΟΣ, Μνήμη Ιουλίας Βοκοτοπούλου*, επιμ. Π. Αδάμ-Βελένη, 9–22. Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Πολιτισμού, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Ανδρέου, Ι. 2018. «Το Ιερό της Δήμητρος στη Δουρούτη». Στο *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και τα Νησιά του Ιονίου, Ιωάννινα, 10–13 Δεκεμβρίου 2014. Πρακτικά*, επιμ. Ε. Θεοφιλοπούλου, 101–16. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.
- Aravantinos, V.L. 2010. *The Archaeological Museum of Thebes*. Athens: John S. Latsis Public Benefit Foundation; EFG Eurobank Ergasias.
- Banou, E.S., και L.K. Bournias. 2014. *Kerameikos*. Athens: John S. Latsis Public Benefit Foundation.
- Bates, W. N. 1911. «Two Labors of Heracles on a Geometric Fibula». *AJA* 15:1–17.
- Βλαχογιάννη, Ε. 2000. «Ελλοπία: Κανάλι Μόρνου». *ArchDelt* 55 (B1):396–98.
- Blinkenberg, Chr. 1931. *Lindos: Fouilles et Recherches 1902–1914*. Τόμος 1, *Les petits objets*. Berlin: W. de Gruyter.
- Bouzek, J. 1997. *Greece, Anatolia and Europe: Cultural interrelations during the early Iron Age*. Jonsered: Paul Åströms Förlag.
- Bräuning, A., και I. Kilian-Dirlmeier. 2013. *Die eisenzeitlichen Grabhügel von Vergina: die Ausgrabungen von Photis Petsas 1960–1961*. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.
- Crielaard, J.P. 2017. «The Early Iron Age Sanctuary on Karystos-Plakari (Southern Euboea) and its Wider Context». Στο *Regional Stories Towards a New Perception of the Early Greek World, Acts of an International Symposium in honour of Professor Jan Bouzek, Volos 18–21 June 2015*, επιμ. Α. Mazarakis-Ainian, Α. Alexandridou και Χ. Charalambidou, 127–44. Volos: University of Thessaly Press.
- Δακορώνια, Φ. 1992. «Χρήση και προέλευση μακρών περονών ΥΜ–ΠΓ εποχής». Στο *Διεθνές Συνέδριο για την αρχαία Θεσσαλία, στη μνήμη του Δημήτρη Π. Θεοχάρη, Βόλος 9 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1987*, 292–97. Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.
- _____. 2008. «Δωρίδα». Στο *Αρχαιολογία II – Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*, επιμ. Α.Γ. Βλαχόπουλος, 310–15. Αθήνα: Μέλισσα.
- Deger-Jalkotzy, S. 2014. «A Very Underestimated Period: The Submycenaean Phase of Early Greek Culture». Στο *KE-RA-ME-JA, Studies Presented to Cynthia W. Shelmerdine*, επιμ. D. Nakassis, J. Gulizio και S. A. James, 41–52. Prehistory monographs, 46. Philadelphia: INSTAP Academic Press.
- Δεσποίνη, Αικ. 1996. *Αρχαία Χρυσά Κοσμήματα*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Δημάκη, Σ. 1999. «Νεκροταφείο Ελάτειας: Περιδέραια από στεατίτη». Στο *Η περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου. Α' Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο, Λαμία 25–29 Σεπτεμβρίου 1994*, επιμ. Ε. Φρούσου, 203–14. Λαμία: 14η Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.
- Donder, H. 1999. «Pin-types of the Late Helladic and the Early Iron Age in North and Central Greece». Στο *Η περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου. Α' Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο, Λαμία 25–29 Σεπτεμβρίου 1994*, επιμ. Ε. Φρούσου, 91–8. Λαμία: 14η Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.
- Eder, B. 2001. *Die submykenischen und protogeometrischen Gräber von Elis*. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 209. Athen: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Eggebrecht, A., επιμ. 1988. *Albanien: Schätze aus dem Land der Skipetaren, Katalog, die Ausstellung wird veranstaltet vom Roemer- und Pelizaeus Museum*. Mainz am Rhein: P. von Zabern.
- Felsch, R.C.S., επιμ. 2007. *Kalapodi: Ergebnisse der Ausgrabungen im Heiligtum der Artemis und des Apollon von Hyampolis in der antiken Phokis*. Τόμος 2, *Zur Stratigraphie des Heiligtums*. Mainz am Rhein: P. von Zabern.
- Φρούσου, Ε. 2009. «Γκριζα τροχήλατη κεραμικής εποχής Σιδήρου και αρχαϊκών χρόνων από το Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας: πτυχή μίας μακραιώνης αιγιακής παράδοσης». Στο *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 2 (2006). Πρακτικά επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος 16.3 – 19.3.2006*. Τόμος II: *Στερεά Ελλάδα*, επιμ. Α. Μαζαράκης Αινιάν, 1011–27. Βόλος: Εργαστήριο Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Υπουργείο Πολιτισμού.
- Γεωργούλα, Η., επιμ. 1999. *Ελληνικά κοσμήματα από τις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη/Adam.
- Goldman, H. 1940. «The Acropolis of Halae». *Hesperia* 9:381–515.
- Guzzo, P. G. 1993. *Oreficerie dalla Magna Grecia: Ornamenti in oro e argento dall'Italia Meridionale tra l'VIII ed il I secolo*. Taranto: Colomba.
- Hampe, R. 1936. *Frühe griechische Sagenbilder in Böotien*. Athen: Deutsches Archäologisches Institut.
- Ignatiadou, D. 2008a. «Psychotropic Plants on Achaemenid-Style Vessels». Στο *Ancient Greece*

- and Ancient Iran: Cross-cultural Encounters, 1st International Conference, Athens 11–13 November 2006, επιμ. S.M.R. Darbandi και A. Zournatzi, 327–37. Athens: National Hellenic Research Foundation; Hellenic National Commission for UNESCO.
- _____. 2008β. *Papaver Somniferum – The opium poppy, Exhibition: Plants and Culture in the History of Europe*, European Cultural project/Archaeological Museum of Thessaloniki 2008 (poster) D. Ignatiadou, Papaver Somniferum - The opium poppy, Exhibition: Plants and Culture in the History of Europe, European Cultural project/Archaeological Museum of Thessaloniki 2008. Poster, uploaded in https://www.academia.edu/37891931/D_Ignatiadou_Papaver_Somniferum_The_opium_poppy_Exhibition_Plants_and_Culture_in_the_History_of_Europe_European_Cultural_project_Archaeological_Museum_of_Thessaloniki_2008_poster_uploaded_in_http_www_plants_culture_unimore_it_greece_exhibition_htm
- _____. 2012. “Sacerdotal vessels and jewellery.” In *Διημέσια: Τιμητικός τόμος για την Κατερίνα Ρωμοπούλου*, επιμ. Π. Αδάμ-Βελένη και Κ. Τζαναβάρη, 621–28. Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης.
- Ignatiadou D., και A. Chatzipanagiotou. 2018. «Jewellery uses and symbolism, from the Geometric to Roman period». Στο *The Countless Aspects of Beauty in Ancient Art, Catalogue of an Exhibition in the National Archaeological Museum*, επιμ. M. Lagogianni-Georgakarakos, 265–81. Athens: Fund of Archaeological Proceeds
- Ιγνατιάδου, Δ. 2011. «Το διακοσμητικό θέμα των μακρών πετάλων». Στο *Ζ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Αίγιο 4–9 Απριλίου 2005, Πρακτικά*, γενική εποπτεία Ε. Κώτσου, 645–50. Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.
- Jacobsthal, P. 1956. *Greek Pins and their connexions with Europe and Asia*. Oxford: Clarendon Press.
- Καράγιωργα-Σταθακοπούλου, Θ. 2022. «Οι σιδερένιες αρχαϊκές περόνες της Μαντινείας. Τέχνη και Τεχνική». *ArchDelt* 57 (Α):53–91.
- Καρδαρά, Χρ.Π. 1988. *Αφροδίτη Ερυνκίνη. Ιερόν και Μαντείο εν την Β.Δ. Αρκαδίαν*. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 106. Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Κατακούτα, Στ. 2012. «Τα Φάρσαλα στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου». Στο *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς 3 (2009), Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 12.3 – 15.3.2009*, επιμ. Α. Μαζαράκης Αιινιά, 241–50. Βόλος: Εργαστήριο Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Υπουργείο Πολιτισμού.
- Kilian, K. 1975. *Fibeln in Thessalien von der mykenischen bis zur archaischen Zeit*. Prähistorische Bronzefunde 16:2. München: Beck.
- Kilian-Dirlmeier, I. 1979. *Anhänger in Griechenland von der mykenischen bis zur spätgeometrischen Zeit*. Prähistorische Bronzefunde 11:2. München: Beck.
- _____. 1984. *Nadeln der frühhelladischen bis archaischen Zeit von der Peloponnes*. Prähistorische Bronzefunde 13:8. München: Beck.
- _____. 2002. *Kleinfunde aus dem Athena Itonia-Heiligtum bei Philia (Thessalien)*. Monographien (Römisch - Germanisches Zentralmuseum Mainz. Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte) 48. Bonn: R. Habelt.
- Kladouri, N.K., A.G. Karydas, V. Orfanou, V. Kantarelou, και N. Zacharias. 2021, 24 Απριλίου. «Bronze votive pins from the sanctuary of Athena Alea at Tegea, Arcadia, Greece, ca. 9th–7th BCE: A microscopic and compositional study using portable micro X-ray fluorescence spectrometry (micro-XRF)». *Journal of Archaeological Science: Reports*. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2021.102975>
- Kleibinder-Gauss, G. 2007. *Bronzefunde aus dem Artemision von Ephesos*. Forschungen in Ephesos 12:3. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Koukoulidou, Chr., A. Mazarakis Ainian, T. Theodoropoulou, A. Touloumtzidou, D. Varvarinou-Vai, E. Zimi, και Z. Papadopoulou. 2017. «Small Finds from the Sanctuary of Kythnos». Στο *Les sanctuaires archaïques des Cyclades*, επιμ. A. Mazarakis-Ainian, 193–256. Collection “Archéologie et culture.” Rennes: Presses universitaires de Rennes.
- Κουλειμάνη-Βοκοτοπούλου, Ι. 1986. *Βίτσα. Τα νεκροταφεία μιας μολοσσικής κώμης*. Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου 33. Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απολλοτριώσεων.
- Κρητικός, Π., και Στ. Παπαδάκη 1963. «Μήκωνος και οπίου ιστορία και εξάπλωση εν τη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου κατά την αρχαιότητα». *ArchEph*:80–150.
- Langdon, S., επιμ. 1993. *From Pasture to Polis: Art in the Age of Homer, Museum of Art and Archaeology, University of Missouri-Columbia*. Columbia, MO; London: University of Missouri Press.
- Lemos, I.S. 2002. *The Protogeometric Aegean. The archaeology of the late eleventh and tenth centuries BC*. Oxford: Oxford University Press.
- Lie, H., και F.G. Bewer 2014. «Ex Aere Factum: Technical Notes on Ancient Bronzes». Στο *Ancient bronzes through a modern lens. Introductory essays on the study of ancient Mediterranean and Near Eastern bronzes*, επιμ. S. Ebbinghaus, 39–64. Cambridge, MA: Harvard Art Museums.
- Λοράνδου-Παπαντωνίου, Ρ. 1999. *Σολύγεια. Η ανασκαφή του 1957–1958*. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 194. Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, Β. 2011. *Χάλκινα κοσμήματα αρχαϊκών χρόνων από τη Μακεδονία: Έρευνα στα χάλκινα κοσμήματα των νεκροταφείων της*

- Αγίας Παρασκευής και της Νέας Φιλαδέλφειας. Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών 10. Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών.
- Mitsopoulos-Leon, V. 2012. *Das Heiligtum der Artemis Hemera in Lousoi. Kleinfunde aus den Grabungen 1986–2000*. Österreichisches Archäologisches Institut (Vienna, Austria) Sonderschriften 47. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut.
- Morgan, C., R.K. Pitt, D.Mulliez, και D.Evely. 2010. «Archaeology in Greece. 2009–2019». *AR* 56:1–201.
- Μπατζίου-Ευσταθίου, Α. 1999. «Το νεκροταφείο της Νέας Ιωνίας Βόλου κατά τη μετάβαση από την ΥΕ ΙΙΙ Γ στην ΠΓ εποχή». Στο *Η περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου. Α΄ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο, Λαμία 25–29 Σεπτεμβρίου 1994*, επιμ. Ε. Φρούσου, 117–30. Λαμία: 14η Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.
- Müller-Karpe, H. 1962. «Metallbeigaben der Kerameikos Gräber». *JdI* 77:59–129.
- Ορφανού, Β., Α. Δούλγερη-Ιντζεσίλογλου, και Π. Αραχωβίτη. 2014. «Αρχαιομετρική μελέτη των χαλκούχων πορπών από τον ναό του Θαυλίου Διός στις αρχαίες Φερές: προκαταρκτικά αποτελέσματα». *Υπερεία* 6, Τόμος Α:213–22.
- Papadopoulos, J.K. 2014, 18 Δεκεμβρίου. «Greece in the Early Iron Age: Mobility, Commodities, Politics, and Literacy». Στο *The Cambridge Prehistory of the Bronze and Iron Age Mediterranean*, επιμ. Α. Bernard Knapp και P. van Dommelen. <https://doi.org/10.1017/CHO9781139028387.014>
- Papadopoulos, J.K., και E. Lord Smithson. 2017. *The Early Iron Age. The Cemeteries, Agora* 36. Princeton, NJ: The American School of Classical Studies at Athens.
- Παπακωνσταντίνου, Μ.-Φ., επιμ. 2015. *Καθ' οδόν...: αρχαιότητες και δημόσια έργα στη Φθιώτιδα, 2004–2014/On the road...: Antiquities and public works in Fthiotida, 2004–2014*. Λαμία: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Εφορεία Αρχαιοτήτων Φθιώτιδας και Ευρυτανίας.
- Παπακωνσταντίνου, Μ.-Φ., και Μ. Σιψή. 2009. «Το γεωμετρικό νεκροταφείο στη θέση Άγιος Δημήτριος Καινούργιου Νομού Φθιώτιδος». Στο *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 2 (2006)*. Πρακτικά επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος 16.3 – 19.3.2006. Τόμος ΙΙ: Στερεά Ελλάδα, επιμ. Α. Μαζαράκης Αινιάν, 1029–42. Βόλος: Εργαστήριο Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Υπουργείο Πολιτισμού.
- Πατεράκη, Μ. 2018. «Τα Μεταλλικά Ευρήματα της Ανασκαφής του Οικισμού και του Ιερού του Θέρμου Αιτωλίας». Στο *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και τα Νησιά του Ιονίου, Ιωάννινα, 10–13 Δεκεμβρίου 2014*. Πρακτικά, επιμ. Ε. Θεοφιλοπούλου, 617–26. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.
- Payne H., κ.ά. 1940. *Perachora, the Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia; Excavations of the British School of Archaeology at Athens, 1930–1933*. Τόμος 1, *Architecture, bronzes, terracottas*. Oxford: Clarendon Press.
- Πετρόχειλος Ι., 2004. «Παλιόκαστρο Κυθήρων: Γεωμετρικά και Αρχαϊκά». Στο *Το Αιγαίο στην πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, Πρακτικά του διεθνούς συμποσίου, Ρόδος, 1–4 Νοεμβρίου 2002*, επιμ. Ν.Χρ. Σταμπολίδης και Α. Γιαννικουρή, 453–60. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Κρήτης, ΥΠΠΟ, Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαϊακών Σπουδών.
- Philipp, H. 1981. *Bronzeschmuck aus Olympia*. Olforsch 13. Berlin: de Gruyter.
- Popham, M.R., L.H. Sackett, and P.G. Themelis, επιμ. 1980. *Lefkandi I: The Iron Age: The settlement. The Cemeteries*. BSA Suppl. 11. London: Thames and Hudson for the British School of Archaeology at Athens.
- Pülz, A.M. 2009. *Goldfunde aus dem Artemision von Ephesos*. Forschungen in Ephesos 12:5. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Raubitschek, I.K. 1998. *Isthmia: excavations by the University of Chicago under the auspices of the American School of Classical Studies at Athens*. Τόμος 7, *The metal objects (1952–1989)*. Princeton, NJ: American School of Classical Studies at Athens.
- Rubensohn, O. 1962. *Das Delion von Paros*. Wiesbaden: F. Steiner.
- Ruppenstein, F. 2007. *Die submykenische Nekropole. Neufunde und Neubewertung*. Kerameikos 18. München: Hirmer.
- Σακελλαράκης, Γ.Α., και Ε. Σαπουνά-Σακελλαράκη 2013. *Το Ιδαίο Άντρο: Ιερό και μαντείο*. 3 τόμοι. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 279–81. Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Sapouna-Sakellarakis, E. 1978. *Die Fibeln der griechischen Inseln*. Prähistorische Bronzefunde 14:4. München: Beck.
- Schweitzer, B. 1969. *Die geometrische Kunst Griechenlands. Frühe Formenwelt im Zeitalter Homers*. Köln: Verlag M. Du Mont Schauberg.
- Snodgrass, A.M. 1971. *The Dark Age of Greece: an archaeological survey of the eleventh to the eighth centuries BC*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Σταμπολίδης, Ν. Χρ., επιμ. 2003. *Πλόες... Από τη Σιδώνα στη Χονέλβα. Σχέσεις Λαών της Μεσογείου, 16ος–6ος αι. π.Χ. Κατάλογος Έκθεσης, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης*. Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης.
- Ström, I. 1995. *The early sanctuary of the Argive Heraion and its external relations (8th – early 6th centuries B.C.)*. *The Greek Geometric bronzes*. Proceedings of the Danish Institute at Athens 1. Athen: Aarhus University Press.

- _____. 1998. *The early sanctuary of the Argive Heraion and its external relations (8th – early 6th Cent. B.C): Bronze imports and Archaic Greek Bronzes*. Proceedings of the Danish Institute at Athens 2. Athen: Aarhus University Press.
- Theodoropoulou-Polychroniadis, Z. 2015. *Sounion revisited: The sanctuaries of Poseidon and Athena at Sounion in Attica*. Oxford: Archaeopress Publishing.
- Theodoropoulou-Polychroniadis, Z., και V. Orfanou. 2019. «Copper-based offerings from the sanctuaries of Poseidon and Athena at Sounion, Attica: typological and analytical investigation». Στο *Colloque international sur les bronzes antiques (20th: 2018: Universität Tübingen, Germany): Proceedings of the XXth International Congress on Ancient Bronzes: Resource, reconstruction, representation, role*, επιμ. Ph. Baas, 331–43. Oxford: BAR Publishing.
- Toffolo M.B., A. Fantalkin, I.S. Lemos, R.C.S. Felsch, W.-D. Niemeier, G.D.R. Sanders, I. Finkelstein, και E. Boaretto. 2013, 26 Δεκεμβρίου. «Towards an Absolute Chronology for the Aegean Iron Age: New Radiocarbon Dates from Lefkandi, Kalapodi and Corinth». PLoS ONE. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0083117>
- Stamberova (Vasileva), M. 2013. «The distribution of Tremolo decoration in Thrace during the Late Iron Age». *Instrumentum* 37:15–19. https://www.academia.edu/4994978/The_distribution_of_Tremolo_decoration_in_Thrace_during_the_Late_Iron_Age
- Verduci, J.A. 2018. *Metal Jewellery of the Southern Levant and its Western Neighbours. Cross-Cultural Influences in the Early Iron Age Eastern Mediterranean*. Ancient Near Eastern Studies Suppl. 53. Louvain: Peeters.
- Voyatzis, M.E. 1990. *The early sanctuary of Athena Alea at Tegea and other archaic sanctuaries in Arcadia*. SIMA-PB 97. Göteborg: P. Aström.
- _____. 2014. «Objects from the Temple Excavation». Στο *Tegea I. Investigations in the temple of Athena Alea 1991–94, Papers and monographs from the Norwegian Institute at Athens*, επιμ. E. Østby, 467–538. Athens: The Norwegian Institute at Athens.
- Waldstein, Ch. 1905. *The Argive Heraeum*. Τόμος 2, *Terra-Cotta figurines, terra-cotta reliefs, vases and vase fragments, bronzes, engraved stones, gems, and ivories, coins, Egyptian, or Graeco-Egyptian objects*. Boston: Houghton Mifflin.
- Χρυσοστόμου, Α. 2013. *Νέοι Θησαυροί της Εδεσσαϊκής Γης. Από την έρευνα του νότιου νεκροταφείου της κάτω πόλης της αρχαίας Έδεσσας*. Έδεσσα: Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΙΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.
- Zimmermann, J.-L. 1989. *Les chevaux de bronze dans l'art géométrique grec*. Mayence: P. von Zabern [Genève]: Editions archéologiques de l' Université de Genève.
- Ωνάσογλου, Α. 1981. «Οι γεωμετρικοί τάφοι της Τραγάνας στην Ανατολική Λοκρίδα». *ArchDelt* 36 (A):1–57.
- _____. 2017. «Parian ceramics of the seventh century in Cycladic cemeteries and sanctuaries.» In *Interpreting the 7th c. BC. Tradition and Innovation*, edited by X. Charalambidou, and C. Morgan, 150–59. Oxford: Archaeopress Archaeology.